

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

W1D-LC
PG
3948
.578
D6x

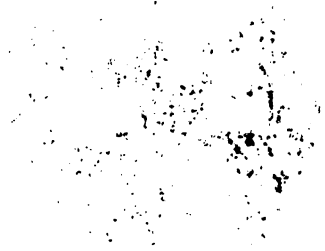
HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

80

20

1160 -

Ч. 85.

ВАСИЛЬ СТЕФАНІК

20

ДОРОГА.

НОВЕЛІ.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

1901.

WID-LC

PG

3948

S 78

D6X

✓

73*1

STEFANYK

=

"ДРСНН"

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUG 10 1978

В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
під зарядом К. Беднарського.

Дорога.

— Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди сину...

Пішов, бо стелила ся перед ьго очима
ясна і далека.

Кожді ворота минав, всі білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї ні-
коли.

У днину вона була безконечна як промінь
сонця, а в ночі над нею всі звізди ночували.

Земля цвила і квітами своїми сьміяла ся
до него. Він їх рвав і зати́кав у свій буйний
волос.

Кожда квітка кидала єму одну перлу під
ноги.

Очи ьго веселі, а чоло ясне як керничка
при пільній дорозі.

.....

Аж людий сліткав.

Вбиті по коліна в землю вони у безтям-
ній многости падали і здоймали ся.

Чорними долоньями стручували піт з чола
і великими руками ловили ся землі.

Втома валила їх, вони душили за собою
свої діти і ревіли з болю.

Здоймали ся і падали.

А ніч клала їх в сон як каменів одного коло одного.

Страшними лицами обернені до неба як морем голов проти моря звiзд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

Він читав ті лица і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мисли, а з серць виссав чувства. А як сонце родило ся в крові і цілувало поміж довгі вії їх очи, то в его серці породила ся пісня.

Розспівала ся в его душі як буря, розколисала ся як мамино слово.

І став ся сильний і гордий. Вітер нагнув д' нему всі квіти.

Ступав своєю дорогою дальше.

Вона як полотно під ним угнула ся.

Минав усі ворота, білі вікна помикали.

І знов людей побачив.

Стояли лавою. Перед ними колосисте море золота, поза ними діти в холоді снопів.

Огонь їх пражив, залізо плакало в їх руках.

Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.

Всі в білих сорочках як на велик-день.

Але снопи пропадали з над дітий і огонь вжерав ся в їх білі голови.

Вони вгризали ся знов у жовті лани.

Читав їх розпуку і їх безсилу.

По їх чолах копали ся рови один коло од-
го. Губи їх засихали і біліли. Серця захо-
ди жовчею.

І пісня его душі згиркла як зігнула пше-
ця.

Очи его помутніли, а чоло его подабало
скаламучену керничку при дорозі.

Сила его і гордість впали на тверду до-
гу.

Строїв ся.

Пішов своєю дорогою як птах, що своїх
рил на собі не чув.

На свіжій рілі під веселою дугою стояла
го любов. Земля радувала ся її білими слі-
ями.

Як безсильна дитина протягнув до неї
руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

Захитав ся, а як прожер свій засуд, то
поклав на чорну рілю окрушки своїї пісні
і поволик ся дальше. Йшов як тїнь спорохна-
вілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна як сліпому, молоденькому
жаліці.

Одного дня спотикнув ся на гріб своїї
мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби
его назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово, аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від
него мороз.

Здрігнув ся, поцілував могилу в маленку яблїнку і поплів ся безіменний і самотний

.
— Боже ти подаруй мені решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!

І скакав з могили на могилу як осінь перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший его був.

Припав до него як давно до маминої пазухи.

С ю і н.

Як глуха осінь настала, як з ліса все листя опало як чорні ворони поле вкрили та гогди до старого Леся прийшла смерть.

Умирати би кождому, смерть не страшна, але довга лежа — ото мука. І Лесь мучив ся. Серед своєї муки він то западав ся в якийсь другий сьвіт, то виринав з него. А той другий сьвіт був болючо дивний. І нічим Лесь не міг сперти ся тому сьвітови, лишень одними очима. І тому він ними, блискучими, змученими так ловив ся маленького каганця. Вязав ся очима, держав ся его і все мав страх, що повіки запруть ся, а він стрімголов у невидінний сьвіт звалить ся.

Перед ним на земля сини і доньки покомтоснули, не могли тільки ночий неспати. Він держав ся каганця всею моцею і не давав ся смерти. Повіки великим тягарем зайшли понад очи.

Він видить на подвірю богато малих дівчат, кожда в руді жмінку квіток тримає. Всі глядять ід могилі, смерти виглядають. Потім всі очи повертають на него. Хмара очий синих і сивих і чорних. Та хмара пливе до его чола, гладить его і простужує...

Продер очи, й мив жилу на шиї між паццї, бо голову з пліч скидала, і погадав :

„Аді, це ангели перед смертев показує си“. А як він гадав, а каганець утік з перочий.

Поле рівне, далеке, під сонцем спечене. Воно води просить, дрожить і усїляке зїле себе клонить, аби з него води напiti ся. Воре на ниві і руками чепіг не може вдержати бо палить єго спрагнота у горлі. І волів палять, бо ротами вогку землю риють. Руки в чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вогєго на вуголь спалює..

Каганець випровадив єго з того сьвіта.

„І не раз тай не два я на поли без води погибав, у Бога все записано!

І знов запав ся.

Поконець стола сидить єго небїжка мама тай пісню співає. Потихо та сумно голос пхатї стелить ся і до него доходить. То та співанка, що мама єму маленькому співала. І він плаче і болить у серцю і долонями слези ловить. А мама співає просто в єго душу і вєї муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверей, за нею і спів іде і муки з душі.

Тай знов каганець показав ся.

„Мама із того сьвіта має прийти тай над своєв дитинов має заплакати. Таке Бог правєім відав“.

Ноги пукали від студени, він хотїв на них кожушанку накинути тай серед того очи єму згасли.

Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова єму розскакує ся, зуби з рота вилітають. Дзвоніві серця від-

ривають ся від них і падають єму на голову і ранять...

Роззявив очи страшні і безпритомні.

„Я помінив купити дзвін, аби по селу вогонь вістив, але роки були ціпко тісні тай я все не вітькав. Прости мині, Господи милосерний“.

І наново скотив ся у пропасть.

З гори, з височенної високости снопи ячмінні кербутом на него падають. Падають і закидають єго. Остина лізе в рот, у горло. Палить червоними іглами і вся коло еерця сходить ся і пече пекольним огнем і ріже в саміське серце...

Розвів очи вже мертві і безсвітні.

„Мартинови не давали заробленого ячменю і той ячмінь мині смерть робит“.

Хотів крикнути на діти, аби Мартинови ячмінь віддали, але крик крізь горло не міг продерти ся, лиш горячою смолою по тілі розходив ся. Вивалив чорний язик, захвав пальці в рот, аби голос з горла вивести. Але зуби кланцнули і заціпили ся і пальці затисли. Повіки впали з громом.

Вікна в хаті отворяють ся. До хати всотує ся біла плахта, всотує ся без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта єго уповиває як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Єму легонько, легонько. Потім залізає в голову і скобоче в мозок, всотує ся в кожний сустав і мягонько вистелює. А на конець горло обсотує все тугійше, все міцнійше. Вітром довкола шиї облітає і обсотує, обсотує...

Давнина.

Вони всі троє вже на могилі, вже давно над їх гробами вишні цвітуть і родять і хрести дубові у їх головах похилили ся. Померли давно: дід Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дід Дмитро поклав на ґрунт чотирох синів. А як їх поклав, то лишив ся в старій хаті сам з бабою. Не лишень з бабою, але з волами, з коровою і кількома морґами поля. То коло хати і коло волів ходив дід, у хаті порала ся баба, а поле сїяли сини, а збирали бідні люде за сніп і за третину. Дід ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвірє і витинав коло плотів бодяки. Але найстарша єго робота то була така: Він вилїзав на ставний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревні отої не мало призбирало ся за пятьдесятьлітнє газдованє. І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Се була єго найлюбїша робота. Він відай нагадував собі давні літа коло тої роботи і тому відай так вона єму прийшла в смак. Як не чесав волів, то

певно майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двіста ринських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжа не молотив по кільканайцять років і подвірє его було закладене доокола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від сего сивавий, тогідний білий, а сегорічний жовтий як віск.

Що місяця він смотрив ті стіжки, чи миши їх не поїли або чи не стухли. Втягав з них кожного жменю стебілю і нюхав і дивив ся, чи володка не зсічена. Як котрий треба було змолотити, то кликав молотників і знов ховав гроші в податкову книжку і замикав на колодку.

До церкви ходив що другої неділі, бо перепускав ся зі старою: вона на першу Богородицю, він на другу, вона на великдень, а він на Різдво. У свою неділю вилізав на хатний стрих і скидав відти до сїний великі чоботиска і маленькі. Великі були его нарубоцькі, слюбні, ще з молодих літ газдованя; маленькі були его синів, як ще у него росли хлопцями. З тими чобітьми від сїдав на приспу і витирив їх шматиную від пороху і смарував дьогтьом. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути. В церкві бив поклони, давав на тадку запліснялі грейцарі і спочений виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити — казали люде.

— Моя верства вімерла і на войнах погибла, я не маю з ким говорити.

Як вернув ся до дому, то їв або хліб з часником або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітна, жовта і м'яка як масло, се дідова бочка, в другій дволітна, пів жовта, пів біла, се бабина бочка, а в третій сегорічна біла як папір, се була діточа, бо діти лиш сьвіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивити ся до волив, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідови сотав ся день по дневи мирно і супокійно. Ніколи єго зуби не боліли, анї ніяка слабість не терла і через ціле жите не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха то була вогонь не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити. бо не могла без того анї їсти, анї спати. До старого вона навіть не приступала, він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

-- Оце то старе доробало гадає, що го цулувати буду.

І плювала і йшла до воріт або над. став шукати жінок ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

-- Видко діло, що вже постаріла си і лице як шкіра на старім чоботі і волосє як молоко, а язик не постарів си. Сто корців на днину перемолола би тай щеби дивила ся, чи нема де других сто...

Бабі не дав Бог доньки. Вона все надіяла ся за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки Бог не дав, а баба наткала та нашила тільки, що грядки під полотнами та коверцями вгинали ся. Дід нераз аж говорив зі злости, кому вона тільки катраня нашиває та натикає?

— Іди, старий, іди, не говори мині, бо я твоє дрантє, що черваки на стриху переїли, кину у вогонь. Лиш ти мині втеркай ся до моїх грядок тай я зайду тай твої плуги і вози всі у щі!

Дід скулював ся як воробець і тікав від баби, бо деж він годен з бабою на край вийти! А баба сїдала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

У кожді перекладині є всего однако, там і там і там. Кожда невістка най собі озме хоть цу, хоть ту, бо каждая однака. А пета перекладина на церькву за старого і за мене, цеї не руш мині жадна, бо бих руки обтїла!

В неділю пополудни приходили до баби всі невістки з внуками. Такі чорнобриві як гвоздики, такі червоні як калина. Баба садила їх за стіл, давала сегорічної солонини і балакала з ними і кудкудакала як квочка між курятами.

— Як умру, то каждая собі забере одну перекладину з грядок, бо каждая однака, бо ви в мене однакі — мої діти. Але, якби дід аж по мині умер, то абисте жадна не важили ся нитки взїти. Він би так забанував, щоби зараз умер. Тай чоловікам наказуйте, аби вони єму із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любить, що без того днини не годен бути. Вони би єго зарізали. Най пан Бог

сохранит! А як я вмру, то маєте всі штири надомнов голосити чудними голосами, красними словами! Тай дід як умре, тай ему маєте голосити ще красніщими голосами, ще чудніщими словами. Він вам лиши́т гроший, що мете грати си в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожду цілувала і вела до другої хати показувати коверці. На подвірю грали ся з дідом внуки, кождий мав від баби булку або яблуко і пильно дивив ся на яворовий, старий ярем. Дід показував їм на ярмі різьблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони також незабавки будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з внуками йшли до дому, а баба їх виводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третий межи ними дяк Базьо. Він не був їм ані сват, ані брат лишень сидів з ними через город. Баба Дмитриха все носила ему обідати і вечеряти, бо він був одинокий і старий. Та відай ніколи не їв він бабиного обіду, бо все був п'яний.

— Базю, чо́го ви тільки тої горівки пете? таже вона у вас колис запалит си!

-- Бабко, Митришко, як я не маю пяти, коли мені книжки в голові як заяці бігають! Кождий стих, кожда титла пре ся, аби її співати або читати, а мені голова розскакує ся. Всі зберуть ся як хмара малих дітей і хочять у одні вузьнікї двері пропхати ся і дати себе чути. А моя голова, от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подіти? Добре, що ви свої діти порозкладали по городах, а мої всі на куші. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони пошили ся тай мині дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото, яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеві знов грошей на горівку. За то він не одної неділі приходив до бабиної хати і читав сьмішні книжочки. Сини і невістки помиралі зо сьміху від Луця Заливайка та від індики, що лишень тільки має розуму, що в хвості.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакали ся зі страху, а сини геть посоловіли.

„Земля не дасть плодів своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погинуть вам, а люде ваші потоплю. Доці не упадуть на землю, а земля будет як камень і не видасть плода із себе“...

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку і найшов у тій книжці такі слова:

„Кто сей лист при собі має або часто читає або з приліжністю слухає або переписує, той сподобить ся ласці божой.. В котрім домі той лист находить ся, там ані вогонь, ані вода, ані гром, ані ніякая злая річ зашкодити не може“...

Се трохи додало духа і Базеві і бабі і невісткам. Вони зараз дали дякови гроші, аби їм тоту книжку купив. За бабою і невістками подали ся всі жінки з села і подавали дякови гроші, аби і їх хати були заасекуровані від вогню і грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за одним заходом і нову порцелянову люльку. Потім що неділі читав тоту книжку все в иньшої газдині і брав за то дві шустці на горівку і колач. аби мав чим закусити. Вже небогато ему хибувало, аби

всі хати обчитати, бо лишило ся лишень кілька бідних хаток під лісом, як Базьо заслаб. Кинуло его в дрощі, потім у горячку, потім, уповідають люде, що з рота вийшов маленький, синий вогник і Базьо Богови віддав свою душу. Відай горівка в нїм запалила ся. Досить того, що всі жінки за ним плакали і голосили як за братом рідним.

Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама в осени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дід Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люде за них давно забули, бо то вже не нині, як вони померли. Лишень читальники нерозі згадують, як зговорять ся за початок читальні.

— То сам початок читальні заходить ще від старого діда Митра і від баби Митрихи і дяка Базя. У їх хаті зачав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер дес по під сво-локами заткнені „Божі листи“ та „Луці Заливайки“, але тепер ніхто вже їх не читає, минули си...

— Ой, минули си.

— І тотя трояка солонина минула си.

— Ого, конем не здогониш!

Вістуні.

То будуть старі, бідні вдови або їх внуки або старі діди, що коло своїх дітей тулять ся і чують що-дня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули. Вони будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і будуть розходити ся по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колося, а старі тамтогорічних ковіньок.

І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною найстаршою між ними. Хлопці будуть як лошачки то перебігати діда, то лишати ся далеко позаду, а Оксана буде все йти разом. Дід буде нести дрантиву, чорну верітку на плечах і буде покашлювати, Оксана буде мати в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом.

Будуть вони іти, іти і зіпруть ся на одній ниві. Дід стане коло межі, Оксана піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч по

полю, керничок ясних і батіжків та ножиків загублених пастухами.

Оксана здойматиме кожний колосок, що надибле і буде всі складати в ліву руку, а як жмит згрубіє, то вона его буде складати понад ярк, аби потім легко найти. Вишукувати буде долики, рови, бо там найбільше колося. Сто разів на мінуту буде схилати ся і буде виглядати як найпильніша робітниця. Згодом зачнуть її поперед очи бігати жовті або сині плями, або одна половина ниви буде така як мав бути, а друга половина буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очи і буде хвильку стояти, потім нагло візьме з перед очий руки і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, заспіває її собі лишень потихоньки з великим стидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрозачою непевністю, як мала дитина, що вчить ся перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землі. А що колос здойме, то співанку свою урве і наоно її зачне з новим не знати, що то там не дав дихнути, аби розрізав груди та аби ту запеклу кров відти викинув та може би ще прожив трохи...

І буде далі витягати ковінки і буде кашляти і сідати. А по при роботу будуть налітати ва него думки і за осінь і за зиму і за весну. Десь в голові заройть ся таке, що він забуде за ковінки і за кашель.

— Як є чим пропалити в зимі то менше їсти хоче си. Рано собі встань, відмети сніг від порога, набери з шіпки ковінюк, насип під піч тай зараз на хаті веселійше. Катерина зварит кулешу, діти повстают тай вже є для них го-

реча ложка борщу тай тепла піч тай тобі, діду, межи ними тепло. А як немож ліпше то й так добре. Ковінька як суха, то вона дуже добра... І він буде випорпувати далі з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти і він їх не віджене.

— Кобим не вмер ще доти, доки хлопці підростут, то мала би щисте, бо яби тото усе межи люде розтрутив, аби робило само на себе, а дурна жінка — що вона знає? — лише плакати! Яби тото справив на дорогу ліпше від неї...

Тепер він закличе на хлопці. Вони прибігнуть до него з видовбаним гарбузом.

— Мой-ня, а ви чому Аксані не помагаєте, а їсти хочете? Ідіт трошки коло неї грайте си, бо єї скушно.

Хлопці підуть до Оксани, а дід буде далі сотати свої думи.

— Хлопці здорові, рослі, аби лиш дочкати си! Менший то штудерний такий як старий. У зимі то допоминає си чобіт, бо каже, що на печи ему недобре. Кілько сміху є з него, що якби вмер, тайбим осиротіли...

Він буде глядіти на сонце, чи низько спустило ся і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закличе Оксану, аби йшла помагати ему зносити ковіньки і оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу і зачнуть оббивати бучками. Стоп куряви підойме ся над ними, дід буде кашляти, Оксана буде прижмурювати очи, а хлопці будуть їсти хліб. В сей час буде сонце над заходом. З дооколичних сіл припливуть на ниву звуки дзвонів і будуть стелити ся разом з роєю по стернях, по дорогах заблеють вівці і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладити ся додому. По

долинах здойме ся сива мрака, ворони будуть тягнути до садів в село і пси будуть тїкати до дому, бо вже не будуть могли ловити перепелиць по полю.

Дід Михайло буде хрестити ся і збивати порох із сорочки і дуже кашлати. Потім напакє повну верітку ковіньок, внуки єму допоможуть її завдати на плечі і зйдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колося, а хлопці ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки у пазуху. Заки дійдуть до дому то пазухи їм моцно повіддувають ся, а черева їх стануть чорніські від пороху.

В селі вони всі подибають ся і бідні вдови і їх внуки і діди і молоді жінки, що їх чоловіки покинули — всі з ковіньками і зі сніпками колося. Вони вістують, що осїнь приходить.

М а й.

Данило чекав коло білої брами, дивився в панський город як злодій і не важився зайти.

— Ніби я знаю, чи суда можна йти, а як вібіжит та даст у писок, а я вітки знаю, що не даст?

То були біленькі, рівненькі стежки по панським городі і він за них бояв ся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістати ся. Поки що чекав коло брами.

Всі мужики, багато їх мільонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як багато то не дадуть за себе найменшого значка життя. Стоять тихонько, лица їх поволеньки бовваніють, а вираз з лица зсуває ся десь на плечі під сорочку. В стоячім сні вони півпритомні і безмежно байдужні, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мід залізла. Крайньому тому, найблизшому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запасти в цілковитий сон. Він що

хвилі розтягає очі аж під чупер і оглядає ся неспокійно. За ним пролуплюють очі і оглядають ся сусіди і неспокій крайного бушує аж до остатнього, до того, що спер ся до печі. Той крайний як вітер на ниві все неспокоїть всі колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сїдають. Добро для них пів годинки спочивати, добро як хоч одна рука або одна нога відпочине. Злізають ся на купу і присїдають собі всякі частини тіла. Одні капелюхи тримають осторожно, аби не зімняли ся. Як вже добре стиснуть ся, то починають до себе шепотом говорити.

— Якби так трохи покурив люльки?

— Лишіт гет.

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городі росте.

— Не говоріт, бо ще хто почує та....

Тоді всі запахають руки в пазухи і засувають свої скрутки з переду пазухи аж за плечі, бо ануж яка нужда пошукає! Шепти стихають, лиця деревіють, слина випливає з губів, а голови падають у долину. А як лучить ся між ними який нетерплячий, то він так як той крайний не дасть всім спокійно на підлозі посидіти. Бо або рука єму затерпне або якась біда єго в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушить ся. За ним заворушать ся сусіди і гармонія взаїмного натиску пропадає. Починає ся уклад ніг і рук наново і знов якась біда єго руйнує.

— Такі люде нетерплячі, що Господи — скаже якийсь витревалий і зараз таки замкне очі.

Отак вони всі чекають та так чекав і Данило коло брами, хоч був сам один. На него спадала совність і байдужність і думки его мішалися одна поза другу. Як він йшов до пана, то мав дуже ясний плян. Побачивши его він мав скинути капелюх з голови і йти проти него так як бузюк по млаці ходить — обережно, поволеньки, аби панського камінчика не вразити. Як наблизить ся вже дуже, то мав витріщити очи на пана і дивити ся так, аби пан собі погадав: се якийсь дуже бідний! Потім приступить до руки, поцілує її з обох боків, дотулить ся чолом долоні і трохи подасть ся назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх поза себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити.

— Я прийшов до пана наймати ся. Переднівок дуже прикрий, дітий маю четверо, а на то лишень латка города. Наймати ся мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік. Та прошю божої ласки тай панської, абим-си погодили та аби пан дали мині корец орнарії таки зараз, аби дати жінці межи діти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти відай злодій?

— Я, пане, ще чужого стебла не по-
рунтав.

— Чого брешеш, лайдаку, а тож подумана річ, аби мужик не крав?! Хиба ти не мужик?

— Я цалком простий мужик, але я чужого не люблю кивати.

— Тос певне піяк?

— Я з горівков собі не захожу, бо нема вітки.

— Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горівки!

— Без горівки не вмер би, а без хліба тай можна!

— Ти з мудра мині відповідаєш, бо ти був у криміналі, та там тебе розуму навчили.

— А най мене Бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арешті не була.

— А нащож ти тільки дитий натеребив?

— То Бог, пані, дає діти.

— То піш тебе такого навчив?

— Я з попом собі не захожу, бо то гроші коштує, я й до церкви не хожу, бо не маю в чім.

— То ти радикал тай не давш попови з себе шкіру здирати?

— Я аби хотів що попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має що здерти. Ми таки не сходимо си...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посьміяти ся, аж потім прийме его на службу. Йшов певний себе, аж коло брами припер ся. То був двір на другім селі і він не знав, куди заходить ся до него. А двір до того стояв на полі і не було кого спитати ся. І Данило чекав. Его ясний плян затемнював ся, він чухав ся в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходє собі на спадерок, бо, аді, як усипали піском.

Его очи блукали довго, аж спинили ся на павуні, що блискотів перед двором.

— З оцего фоста мав би якіс трейцірґ, аби так забіг та обома руками замотав си в него... Не знати, ци м'ясо его добре їсти?

Він оглянув ся по хатах.

— Цес має того поля доста тай робит коло хліба добре. Ба, де він того все подіває? Его думки розлітали ся на всі боки.

— Весна така красна, така красна, що раз!

Чим далі він нічого не спостерігав. Сидів як стовп і чув, що буде спати. Аби не дати ся, він роздирав очи, потерав рукою лице і виглядав на нещасливого борця, що от, от здаєть ся на ласку і неласку ворога. За часок звалив ся одним боком до берега і видко, хотів так урядити ся, аба ніби спати, а ніби чекати. Потім протягнув ся цілий і замкнув очи. Не проспав ся ще одной цілої мінути, як щось ему шепнуло:

— Спи, спи під панцков брамов та фірман так упереже батогом, що кров сикне!

Він зірвав ся, перестрашив ся, оглянув ся доокола себе і станув як підстрілений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Заліз у траву і розложив ся до доброго сну. Привижав ся ему пан і его руки і білі стежки. Пан ему десь казав, аби поклав капелюх на голову але він не хотів.

— Я проши пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив ті привиди і він спав спокійно.

Сонце реготало ся над ним, посиляло до него свої проміня, пестило его як мама рідя. Квіти цілували его по чорнім нечесаним волосою, пільні коники его перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як прироблені до его цеглястого тіла.

П а л і й.

(Присвячено Сафатови Шмітерови).

I.

Сільський богач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, — не обідав, а давив ся кожним куснем. Домашна челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварила ся, метушила ся і виносила їх між худобу. Богацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького багатства, котре ніколи не дає ані спокою, ані радості ніякої. Сам богач найгірше томив ся у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підгоняв своїх дітей і наймитів.

Коло него на лаві, під вікном, сидів його довголітний робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокоем кусень хліба прожер. Бігаю та вганяю та лиш дес уздрите, а я впаду тай здохну! А мині-ж оца їда має йти в смак, як я знаю, що вони без мене в стодолі нічо не роблять? Лиш аби нажерти си та день трутити! Що вже чужим казати, як свої діти —

тай вони не хотїли робити! Я, бігме, не знаю, як цес нарід має на сьвітї жити? Всьо піде на жебри.

І халасував, аж йому очи вилазили.

— А ви чого, Федоре надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босіський, та дайте ми два леви на відробок.

— А ви-ж годні робити? Вже ваша робота скіньчила си, Федоре.

— Най бим і не робив, лиш коби хто дав їсти за дурно.

— Це не! Сегодни задурно нема їсти, сегодни і за роботу не варт дати їсти, така та робота! А казав-ем вам: найміт у мене дівку, були би-сте тепер мали свої гроші.

— Коли-ж бо не хотїла тай пішла до двора.

— Таже певне, хто не хоче робити, тай пхає си до двора, бо хоть їсти трішки, але мож вальти си. Бідні люде такі настали, що лиш аби раз на день їв, але аби нічого не робив, тай тогди рай! Як робе, так мают, так їм Бог благословит. Сегодни би у вужевку скрутити си, аби шос мати... Та тих два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може якос відтрутите, але більше не приходїт і не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота нї-почому.

— Та я, Андрію, мусю си коло людий тулити, а деж я си подїю?!

— Дївайте си, де хочете, а межи гязди ви вже не здатні. Шукайте собі служби у Жида або в пана — там робота лекша.

— Ви мене файно радите! Як я силу

коло вас лишив, аби я на старість ішов Жидам воду носити.

— За дурно-сте мині не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно удержьити, тай ще воно кокошит си! Іди на зломану голову, гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я-ж, Андрійку, де силу пустив? Ци я її проданцував, ци я її пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоїм подвірю. А я-ж Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи тай ляг на постіль. Лежав до самого вечера і без вечері заснув. Але ще кури не піяли, як він зірвав ся, гримнув клубами до дощок, знов ляг і знов зірвав ся. Через маленьке віконце гляділа на него осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивила ся на него сивавим, немилосерним оком. Воно його так сціпило, що він не міг рушити ся і показувало йому ніби образи на віконці, ніби привиди у повітрі.

Ото, сидить він між маленькими Жидиками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице...

... То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами о підлогу гримають. Він гримає ще голоснійше, а всі жінки йдуть до него, і дають кожда по бохонцеви хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широ-

кий, що люде розступають ся. А йому стид, стид, а чоло так болить!..

О, він іде городом Курочки — не йде, а скрадає ся під стодолу. Витягає снопок зі стріхи, насипає в него з люльки ватерки і тікає, тікає... Чує поза собою, як коли очима видить, що з під стріхи вилизує ся маленький, червоний язичок, вилизує ся і ховає ся..

— Ой, йой! йой!

Той язичок запік його у самий мозок. З усеї сили він освободив ся з невидимих в'язів, зірвав ся і подивив ся у віконце. Воно як кат прошибало його на скрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настранив ся, не бачив ніякого виходу, звертів ся, аби десь утекти. І перед ним як би якісь ворота отворили ся, йому стало лекше і він борзенько подав ся у них.

II.

Може мав піснацять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, сині ліси і білі потоки. Оглянув ся за селом. Коби хто прийшов і сказав одно слово, тай вернув би ся, ой, тото вернув би ся!

— Він мене бє, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе — лунав його голос по зелених травах.

— Бода-же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив місто,

що вилискувало ся проти сонця, як змий блискучий...

Усі дивували ся його силі і бояли ся. Жиди не потручували, а робітники не побирали на сьміх і не робили збитків. Шпурляв міхами як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхліра, то зі шпіхліра на брику.

— Хребет ми тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справді від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

А в неділю і сьвята йшов з товариством до шинку. Ті шинки стояли за містом, між селом а містом. Хто не мав уже примістя в селі, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в місті робити, то вертав ся також сюди. Бо то не було ані село, ані місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, кільки з цісарської каси що першого грошей побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи підпили ся, то виломлювали ся з під їх моральної власти і тоді панам приходило ся круто.

— Ану, пани, охота! Хапайте си за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межі таким великим панством водит ся?

Пани гуляли, мусіли, мужики обступали їх колесом і реготали ся, аж корчма дудніла.

— Гопа дзісь!

— Іще раз!

— По лігоньки, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панцкі воши по кишнях тай марш

із коршми, бо мужики хотьби собі самі межн собов погуляти!

І пани як заяці висували ся.

— Я тих панів умію ріхтувати, то таке легоньке як піре: подуй, — воно полетіло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаємо!

Жид борзенько накладав усеґо на стіл і зараз відбрав гроші

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? за клубом? Пий тай запри собі гямбу, бо в мене забава!

Безклубий іще гірше заревів.

— Тихо, бо бю!

— Нё-руш?

— А то котрий, мо?!

— А ти що за пан?

Федір устав із за стола і тріснув того напастного в лице.

— Ти в неділю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробили ся дві партії. В корчмі все заворушило ся. Жид утік, горівка булькотіла на землю, столи і лавки почервоніли від крови і поломані падали. А в болоті зі слини, горівки і крови лежали обі партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів як віл — не знати за ким і за чим?

Незабаром прибігала поліція і тверезила голодняків. З гіркою бідою підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодняки падали як дуби, а підносили ся як глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

Іхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита як золоті і срібні гаї під

легким вітром до себе клонили ся. По золоті і по сріблї плавали легенькі, чорні хмарки, як тонка шовкова сїть. Море сонця у морю безмежних ланів. Земля під колосем лящїла, співала, словами говорила.

— Мошку, на важки, бо йду собі геть!

Зіскочнв з брики і пішов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти певне або злодій або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає сьвітами!

— Мете видїти. Тато шо по панчинї не пропили, то голодних років попродали тай приймили зятя до сестри тай умерли, а зять доти бив, аж-вм утїк від хати.

— А у вас, у Бойків, бачу, коровами орют?

— Ні, то відай ще за нами в Німці, та вони коровами орют.

— Та скинь постолы та вінеси кожушину до хорім, абис не напустив нендзи, тай льгай. А церква у вас така, як у нас? і ксьондз є?

— Так саме як у вас.

— Та буду видїти, як-си вдаш. Не будеш порушливий, а роботи не меш бояти си, тай ты найму.

Наймив ся. Село пізнало його, що не злодій, що робітник добрий, що добре на себе став і приймало за свого. А він пізнав, як котре поле називає ся, чие воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селї найліпший злодій, котре найбільший богач — і зробив ся сїльський.

Послужив кілька літ, а добрі люде зачали його радити, аби став газдою.

— Ти не будь дурний, а як дав кавалочок города, а дівка годна і постарана, тай бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш, тай клади собі хату. А най вона буде як куча, але

твоя! А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із за богацкокого вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене старого...

Оженив ся, будував хату і тріскав від роботи, від своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі свіпки, що взяв на стріху і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив межи громаду гарних птахів маленьку, кострюбату курочку. Але Федорови вона і така була мила...

Минуло кільканацять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хаті на лаві лежала його Катерина — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дівчат: Одинайцятилітну Настю і восьмилітну Марійку і все їх питав ся: що мемо, доньки, без мами діяти? Котра з вас дьидеви обід зварит?

А як жінку ложили в трунву, то він заривав.

— Беріт її полегоньки, бо в неї тіло дуже зболене. Ой Катеринко, я ще не встиг добре з тобов наговорити си, а ти огнівала си тай пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цілував її в лице.

— Люде, люде, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботов за ню забув тай за бесіду. Прости мині, Катеринко приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люде, як пішла за мене, то так як під воду пірнула, ніхто її вже не видів межи людьми. Аж тепер вірнула межи вами — на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького!...

І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти-ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходив ся з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі Боже, дитинко, як найліпше, але диви си, абис дитини не стратила, бо стиду вже не покривш, а гріха неспасеного докупиш си. Та переказуй, як тобі тут буде...

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав із рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кости боліли, кінці їх стерали ся і пекли. Але неділя ставала на поратунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не годна була направити того, що будні дні попсували, а трава не могла виссати того болю, що запік ся в старих костях. А ще вселив ся кашель, що не покидав його ні коло коси, ні коло плуга, ні коло ціпа...

Розвидало ся, віконце побіліло, а Федір вернув ся з далекої вандрівки свого минулого життя. Вмив ся, помолив ся і збирав ся йти до двора.

— Найму си у пана від весни, озму на чоботи і трохи арнарії тай якось я перезимую, заки піду до служби.

III.

По селі білі, вузьенькі стежки всі хати до купи повязали, лишень Федорова хата стояла поза сітею стежок як пуста. Федір зимував як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цілий день і цілу ніч перележував на печі. Чим дальше заводило ся в зиму, тим він сходив на дитинячий розум.

— Тепер, Федоре небоже, встань та укрій собі гріночку хліба, але тоненьку, панську, бо-с, вижу, зголоднів.

Він сьміяв ся, злазив з печі і краяв хліба та дивив ся до вікна, чи вона тоненька, панська.

А темних, зимових ночий він голосно, на всю хату, говорив страшні речі.

— Село вімерло що до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивлю си!

Але власні слова переймали його переляком, він пітнів зі страху і скакав з печі до віконця, аби переконати ся, чи в корчмі є світло? Успокоївши ся він вертав на піч.

А як пробуджував ся в ночі зі сну, то не міг спам'ятати ся, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сволюка, то приходив до памяти.

Тої зими його хатина заповонила ся опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті як збиточні діти. Вилїтали до сінний і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих

і товкли ся аж стеля дупала ся, дзвонили у вікна, аби його заманити на двір. Він не давав ся, намагав ся не боятися, тоді вони вибігали на піч і щипали його, душили і в рот онучі запихали. Одної ночі злетіли ся до хати всі чорти. Гуляли аж хата дрожала, а вітер такий здоймили, що він замерзав на печі. Потім позасідали поза стіл і повивалювали з утоми язики такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли, то він ледво підняв ся і зачав молитви говорити. Але і при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найліпше знав, він забував навіть хрестити ся. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледво дихав і побілів як папір.

— Треба брати гроший відки голова, та посьвятити хату, бо тут нечисте злізло си з цілого села на купу. Віпили з мене кров, що вітер ні з ніг ізгонит!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плів волокни до постолів і тішив ся, що раз уже піде до-служби.

— Уберу си, вбую си файно тай до двора! Проши вельможного пана, мелдую си до панцкої служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав йому пан, — ти, вижу, слухний чоловік, коли ти подлугі припісу мельдуєш си.

І Федір латаючи сорочку солодко усьміхав ся.

IV.

Федір стояв насеред панського гумна і сумно дивився за рядом плугів, що висотував ся з брами як ланцюх, у котрім залізо споювало м'ясо людське з м'ясом волів.

— Уже мов ораня скінчило ся! Старе вогниво, тай вікинули, бо ланцюх серед дороги урвав би ся!

Похитав головою тай пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цілий день на гумні було тихо. Лишень від наймицьких хаток доходили крики бабів і плач дітей.

Як би хто з села повибрав що найгірші хатки, а до них загнав що найобдертїйших мужиків і найжовтїйших жінок і додав ще голої дробини — дітей і все те поставив близько себе на купу, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з гумна дивився на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де-ж я би там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайні, тепер зими нема. Не піду я там у тоту пропасть.

Вечером пішов до стайні. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і лїниво жували сїно. Коло кожних чотирох сидїв погонич і дозиравав, аби під себе не викидали. Між тими лавами сидїли на землі плугатирі і сївачі. Латили собі постолы, стягали мотузками сердачини і направляли істики. Кожний коло чогось нипав. Коло них присїв Федір. Воли один по одному падали на соломку, за ними перевертали ся в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайні запановував тяжкий відпочинок, що по утомі з'ораних ланів паде на

стайню як тяжкий камінь. Федір також засунув ся перед воли.

— Свинару, мой, а марш з перед волів межі свині! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас ріхтує. Тікає си як сука з фірманом, та відавує йому що найліпше, та ще й ти приліз на нашу голову? Марш з перед волів!

Федір виліз із ясел і ляг під брамою на вязку соломи. Забута кривда в тій хвилі пробудила ся.

— Гріх меш мати за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позівала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, ак би десь глибоко, в землі, душили ся тисячі людей.

— Моли ся за мене, най мене Бог хоронит, най мене направит на ліпший розум, бо тьби спечу у вогни як пацюка, бо меш три дни попів за своїм богацтвом згортати...

Над раном і він скотив ся у чорну пропасть стаєнного сну.

V.

Федір потім ніколи не ходив до стайні і не говорив з наймитами. Спав у стодолі і не показував ся на очі. По Великодні Марія віддала ся за фірмана і переходила з ним на службу до другого пана. Федір вийшов з ними за браму і попрощав ся.

— Маріє, а памньитай, шо я хату при людих Насті відкажу, аби ти її не вігонила, бо вона, сарака, одна одиниця!

І вернув ся. В хліві, аби ніхто не бачив заплакав.

— Тепер жий з ким хочеш!

Тої днини впив ся і прийшов до стайні.

— Мой, скарбовяне, тепер ні не вігонїт, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас вігонив, от льгайте та спїт, як-сте набрали повну голову.

— Певне, шо певному добре спати, так і Бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаю си, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова то ти минї скажи, де маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулив ся так близько присунув ся зі своїм питанєм.

— Де впадете, там будете спати.

— А як би я так у яселца, га?

Він злобно засьміяв ся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю, та в шию, та буком: а марш старий псе!

Погоничі повилїзали з ясел, аби дивити ся на комедию.

— Бий з ясел, бо ти тут гнів тай маєш зогнити, бо ти не знаєш, шо то є чоловік — ти віл, ти хати ніколи не видїв! Ти порьидного чоловіка з ясел буком! Але ти мене запиташ си: а де ти, васпан, до тепер був? А я тобі кажу: був-сми межи людьми, любо минї було. Але ти кажеш: а чогож тебе люде від себе прїгнали? Отут іудз! А я тобі на це нічо не скажу, лиш три слові: нема у людий Бога. А ти голова розумна тай усе вже знаєш...

— Ідїт, старий, спати, не гнїть бандиї, а завтра підемо в село на вибір, та ми тих богачиків трохи намнемо.

— Я на вибір піду і людем усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше гатунок як ти, я більше сьвіта видїв як твій пан. Але чикай,

я тобі буду казати як на протокулї. Я був по-мийник жидівский, я вальив си попід жидівські лави, по всіх кременалах. А Бог най пише гріх, а я не бою си, я за все відповім, так відрубаю, як першому лїпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене лиш чим видїли та тим били! Не бі-си, я вікажу, я вівежу си шо до крішки. Но, але дав минї Бог такий розтулок у голові, шо я привернув си назад до нашої віри. Як-єм уздрів його ласку небесну по полю, як жито просило си під серп і земля аж цъпала: йди, Федоре, бери з мене хлїб, — а я лишив Жида серед дороги тай пішов до божої роботи. Дькую Господеви і до сегодни!

Він хрестив ся, цїлував землю і бив по-клони.

— Прийшов я межи наші люди, а минї сьвіт розтворив си! То-то-м з ними гарував! Оженив-сми си, поклав хату з цего мозиля. Вже має минї бути добре. Але гріхи треба відпокутувати, Бог буком не бє! Умерла минї Катерина, но, ніц, його воля, його розказ. Тїшу си дїтьми, годую, забігаю — вігодував, а люди взьили тай знівечили. Пішла моя Настя ві сьак нї так, пішла знов по Жидах, а Марія, адї, помандрувала з отим Ляхом. Ме бідити. Але ніц, най нї Бог скарає, як шо кажу. Кара має бути!

— А я лишив си босий! Іду я до него у таку плюту: дай минї грейцїрь, най ноги вбую. А він минї каже: йди до Жидів. Прийшов я до вас, а ви минї: марш! А кудиж я маю тепер іти?! Карає Бог, карают люде, караете ви, а я кількі карі не годен вітримати!

— Ідїт, дїду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді!

Він роздер сорочку в пазусі, скинув її і шпурив під воли.

— Тепер диви си, яку мині шкірочку богачі лишили. Та чим тут жити? Ашо-ж тут є вже карати?!

Він голий перевернув ся на землю. Наймити його прикривали, чим мали найліпшим.

VI.

Коло громадської канцелярії стояли дві купі. Одна обдерта, чужа на селі, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити і газди. З одної і другої купі хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кождому наймитови мусів називати пана, вїйта і Жида. Жандарми снували ся і усьміхали ся, як коли би мали перед собою діточу забавку.

— Ну, хлопці, тепер уже вибралисте пана, сїдайте тай мете пити горівку — сказав економ. Газди здоймили галас.

— Ото вушивці, ото жебраки, ото худоба панцка!

— Мой-ня, чуєте, як богачі рипе?

— Най рипе, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку волїємо!

— Ото нам пани вішукали право, аби голонники розбоєм ішли на село!

— Ти, читальнику, ти гадаєш, шо я не був у читальни? Таже і там бідний нарід стоїт коло порога. За столом сидит ксьондз,

старші братя, богачики, а дьнк читає тоти казета, а ви покивуете головами як воли, ніби шос ви с того розумісте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи! То така читальня ваша, шо богач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцілярї, так усюди. Та ми маємо з вами бути?

— Хлопска голова нє до письма, а зад не до крісла!

Наймити зареготали ся.

— А тихо-ж ви, невмивані, вперед вуши повібивайте, а потім учіт газдів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Таже ти гірше Жида! Чого горла-ниш?! Небі-си, твое богатство піде марне. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твої роботи хроба нагріла. А ци ти минї за цілий тиждень вінїс букаточку хліба або води напiti си? Та ти з людьми тримавш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму! Таже ти гірше Жида, бо то рахув си не наша віра. Але пустьби твої діти тото богатство, шо з него слїду не буде! Ти кальвіне!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, шо його обілляла кров і він впав.

— Хлопці, ану богача трохи намньїц-каймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою газди, потекла кров...

VII.

Федір лежав у своїй хатинї на постелї. Очи його горїли як грань від червоних язичків, шо тисями огників розбігали ся по тілі і смажили його на вуголь. Тї язички як блискавки

літали по всіх жилах і вертали ся до очий. Гриз кулаки, бив чолом до стіни, аби вогонь з очий випав.

Запалив ся, чув, що з него бухає поломінь, ймав ся руками за очі. Один страшний крик, надлюдський зойк! Язички вилетіли з тіла і прилипли на шибках віконця. Зірвав ся. Віконце червоніло як сьвіжа рана і ляло кров на хатчину.

— Все мое най вігорит! Все шом лишив на его подвірю.

Він скакав, танцював реготав ся.

Віконце дрожало, трясло ся і що-раз більше тої крові напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, ліс скаменів, а десь з під землі добували ся стеклі голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрожали, смажили ся в огні.

— Я чужого не хочу, лиш най мое вігорит!

Юленові листки.

I.

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони поспукали рукави як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми за те сиділи як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухали би ся, лишень спочивали би зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворив з кумів великі, чорняві тіни і кинув їх на стелю. Там вони поломили ся на сволоках і також не рушали ся.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та пережійте ще по одні. Хоть це не горівка, але болото, але з мужиком то так-си має: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де у світі є найтьижше, то він має то віконати...

— Натомі рожені — відповідали побожно куми. Як порція обійшла колію, то

Іван її поставив лігма коло фляшки, бо бояв ся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусіт... Тай дивіт си, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, шо з цього має бути?! Ци маю лишити жнива тай обходити жінку і варити дітем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку божу тай тьггнути голоден косов? Бо вже мое таке має бути, бо у такий чьис ніхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитпну тай радуї си, бо ще їх мало маєш!

— Не марікуйте, куме, та не гнівїт Бога, бо то его воля, не ваша. А діти — піна на воді, шос на них трісне — тай понесете всі на могилу.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак аби таки не тульив си до жінки, аби не дивив си в той бік, де жінка, тобі найліпше зробив! Тогди і Бог не даст...

-- Куме, ви це пусте говорите, так ніколи не буде, бо люде мають си плодити.

— Коби-ж то люде, а то жебраки плодїи си. А я тому кажу, шо ти, жебраку, не плодїи си, не розводи си як миш, ти будь контетний, як маєш на хорбаці дранку, як маєш кавалок хліба, абис не голоден тай як ті ніхто по лицу не лупит. Як ці три ділі маєш, тай має тобі бути добре, а від жінки гет уступи си.

— Куме, Іване, дайте трошки спока, бо жінка як-си має звичій у таким антересї та єї не траба цього слухати, бо така бесїда не дав здоровя. Колис иншим, ліпшим часом.

— Я вас дуже перепрашаю за мою таку бесїду, але ви гадаєте, шо я за нев дбаю або за собов я дбаю?! Бігме, не дбаю, най їх

і зараз віфатає тай мене з ними! Овва, отобисми втратили рай на землі і мастки лишили!

Куми вже не обзивали ся, не перечили, бо бачили що Івана не переможуть і хотіли, аби скорше виговорив ся, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинив ся насеред хати, спустив рукави так, як діти на печі і почав до них балакати.

— Та чому не летете з мої голови? Я вам утворю і вікна і двері, гай!...

Діти засунули ся на піч так, що їх не було вже видно.

— Ади, саранча, лиш хліба тай хліба тай хліба! А відкиж я тобі того хліба наберу?! Та тобі на дванадцятій сніп якис раз торгнути, тобі якис раз схилити си, то з поперека вогонь у пазуху сипле си! То тебе кожде стебелце у серце дюгне!

Се було до дитий, а тепер він звернув ся до кумів.

— А у вечір лиш си укажеш до хати такий як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос і жінка і діти; нема хліба! Тай ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тьгнеш ціп тай молотиш на потемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе ціп і звалит на сніп, тай так деревіш до ранку у сонú аж ті роса припаде. Тай лишень очи пролуниш, то зараз тебе тота роса їст, бо мало тебе біда їст, ще вона в ночи тебе найде! Промисш очи тай течеш си на лан такий чорний, шо сонце перед тобов мерькне.

— Іване, не журіт си дїтьми, бо то не лишень ви, але Бог їм тато старший від вас.

— Я з Богом за-барки не ловю си, але нащо він тото пускає на сьвіт як голе в тер-

ня?! Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увес сьвіт кричить: мужики злодії, розбійники, душегубці! Зіпре си один з другим у церкві такий гладкий, що муха по нїм не полізе та курит та картає! Ви, каже, дітий не научюете страху божого, ви їх самі посилаєте красти, ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка і нянька і добродзейка ходила, коби минї люде всего назносили то і я би, вѣдомость, знав як діти вчити! Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми, а як шо до чого прийде, отак як тепер, то ніхто не знає, шо вони цілий день їдѣ? Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? Я косю ваші лани тай забуваю не лиш за діти, але за себе не памньятаю! Ви би хотіли, аби я і ваші лани зробив і діти абим учив. А ви від чого? Так, люде, ви самі знаєте, яке наше жите...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі у нїм бродимо.

— Я на діти дивю си, але я не гадаю, аби воно було чемне, аби уміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по землі ходит, аби єго упхати на службу, оцего я чекаю. Я не чекаю, аби воно убрало си в силу, аби путерії набрало, аби воно коло мене нажило си. Коби лиш богач або пан утворив пащєку, а я єго туда кидаю, аби лишень збути си! А потім воно бігав коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче тай плаче. Ти би єму завернув худобу, поцулував бис єго в ноги, бос го сплотив тай сумлїнє ті пє, але минавш, ще і ховавш си від него, абис не чув!...

Аж почервонів, аж задихав ся.

— Тай росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиває си слозами. А підросте, тай шос воно украде, бо воно ніколи добра не знало та краденим хоче натішити си. Диви си, іде до тебе шандарь. Скує тебе, набє си як товарини, бо ти тато злодієви тай мусиш з ним бути у змові. Тай-єс злодій на віки! Але це не решта, конец ще напередї. Най би син, ваша дитина, а люцкий злодій, най би зогнив у кременалї, бо злодія не шкода! Най би! А то вони озмут здоровє тай дают до шпиталю лічити, а потім пускают письмо до віта, аби тато платив кошта. З хати вігоньют, під плїт викидают з бебехами! Ідеш до віта, по руках цулуєш: віточку, віберіт ні із цієї кари. Ти, каже віт, бідний чоловік та може ті віпуститим, але яку я вігоду буду мати за твою вігоду? Стиснеш плечима, складеш си як цїзорик тай кажеш: місїць вам буду за дурно служити... Так ци не так, люде, правду кажу, ци брешу як пес!?

— Все так, цїлий татунок такий, одного-сте слова не замилили!

Іван дрозав цїлий, чув на собі цїлу вагу страшних своїх слів.

— Аби-сте не казали, люде, шо кранчу над головами своїх дітий, як ворон над стервом. не кажіт, люде, не кажіт! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жбиль кракає, серце кранче!

Очи його запалили ся і в них появила ся страшна любов до дітий, він шукав їх очима по хатї.

— Бо виглядає так, шо я свої діти гет позбиткував, гірше як темний воріг. А я, ви-

дите, не позбиткував, я лишень прогорнув з перед очий сьогодні і завтра і рік і другий і подивив си на мої діти, що вони там діють? А шом уздрів тай сказавем. Я пішов до них у гості тай кров моя застигла на їх господарстві...

По хвилі.

— Як би до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав тай бим пішя з ними тудя йшов, аби їх занести далеко від цього поруганя. Я би ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II.

Рано.

Діти обідали на землі, обливали пазухи і шелестіли лижками. Коло них лежала мама марна, жовта і клала коліна під груди. По чорнім, нечесанім волосою спливала мука і біль, а губи заціпили ся, аби не кричати. Діти з лижками в роті обертали ся до мами, дивили ся і знов обертали ся до миски.

— Семенку, ти вже наїв си?

— Вже — відповів шестилітний хлопець.

— То озми вінчик, покропи землю тай підмети хату. Мама не годна хильити си, бо дуже болит у середині. Не кури дуже.

— Уступіт си, бо через вас я не можу замігати.

Мама звела ся і поволікла ся на постіль.

— Семенку, а тепер файно вмий си і Катруся і Марія най си вмиют і побігни в збанок води начернути, але не впадь у керницю, не хильий сидуже...

— Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в горшку нақвасила, бо я вижу, що буду слаба та не будете мати що в хлїбом їсти. Тай нарви хрону і вишневого листя. Та не сотай огирчине, але рви поприсаме билб...

— Семенку, здойми з грїдок сорочки, абим полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дївки не знають нічо лишень їсти.

— Вони ще малї, Семенку, як віростут тай будут тобі сорочки прати.

— Я си найму тай там минї будут сорочки прати, я їх не потребуу.

— Не тїш си, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дни оплакувати.

— Адї, дьидя зросли у службі тай нічо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирай си дьидиви нести обїд. Він дес такий голодний, що му си очи за тобов продивили.

— Я мусю дьидиву палицу брати, аби від псїв обгонити си.

— А як загубиш тай буде дьидя нас обое бити. Та не йди простоволосий, але озми хоть дьидїв капелюх.

— Тот капелюх лиш на очи паде, що не видко дороги.

— Вімий збанок тай сип борщу.

— Ви мене не вчїт кїлько, бо я знаю.

— Семенку, а диви си, аби ті пси не кусали...

III.

Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди як білі квіти.
— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порьядно спарит. Але я собі заберу волося так як жовнір тай буде минї лїше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосе на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір. Очи сьміяли ся, підскочив і покотив ся дальше. Та волося з під широкого капелюха зсунуло ся на потилицю.

— Це пустий капелюх, найно як я си найму та я тогди собі капелюшок...

Лишень облизав ся. Пройшовши шмат дороги він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сїв насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицю потім рисував проміні в колесї. Далї зірвав ся, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кождих воріт закрадав ся, зазирає, чи нема на подвірю пса і аж тоді борзенько перебігав. З одного обїстя вибіг пес і пустив ся за ним. Семенко співорив, зверещав і сїв з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидїв, чекає пса, аби кусав. Потім зважив ся подивити і побачив над собою чорного пса, що спокійно стояє коло него.

— Нá, нá, дїган, нá кулеші, але не кусай, бо болит дуже тай штроф твій гáзда буде платити. Та він тобі ноги поломит за той штроф.

Щипав з платка кулеші, метав псови по куснику і сьміяє ся, що він на воздухї хапає.

Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуеш, а в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— А-як, ви ще бийте, як пес хотїв мене роздерти!

— А ти чий, такий чемний?

— Я, Івана Петрового, але мама мали дитину тай слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусають, а ви ще бєте..

— Ой, яке я тебе била... Кудиж ти несеш їсти?

— Дьидеви несу на лан коло ставу.

— Іди зо мнов, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варила, бо я ще не вмю, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так си кочьют по земли, так стогнут, що аж! Але я за них робю...

— Ото, ти робітник!

— Ви не знаєте тай говорите пусте. Ану запитайте си мами, який я розумний! Я оченаш знаю цілий...

Жінка засьміяла ся, а Семенко здвигнув плечима і замовк. За ним біг пес, а він нібито кидав ему кулеші і загулював іти за собою.

IV.

Три дні опісля.

Посеред хати сидів Семенко і сестри і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них

миска з зеленими, накришеними огірками і хліб. На постелі лежала їх мама, обложена зеленими, вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайте си тай тихо сидіт, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплекала. Дьидя казали, аби нести рано, в полудне і над вечір, а у вечір вони самі вже прийдут.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Дьидя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона тоту булку уфатила і вкусила вже раз. Але я набив тай відоймив! Мете їсти?

— Не хочу.

— Дьидя зсукали ще сьвічку тай казали, що як бисте умирали, аби вам дати у руки і засьвітити. Коли я не знаю коли давати?...

Мама подивила ся великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшли ся разом в очах і разом сплодили дві білі сльозі. Вони викотили ся на повіки і замерзли.

— Дьидя рано в хоромах також плакали, так головов до одвірька лупили! Заплакані взели косу тай пішли.

Взяв дитину і вийшов.

— Семенку, аби не давав Катрусю і Марійку і Василька бити мачусі. Чувш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам тай дьидиви буду казати.

— Не поможе нічо, синку мій наймильщій, дитинко моя найзолотіща! Як віростеш, абисте си межи собов дуже любили, дуже,

дуже!... Абиc помагав їм, абиc не давав кривдити.

— Як я буду служити тай буду дужий, то я їх не дам, я буду до них що неділі приходити.

— Семенку, абиc просив дьидю, що мама наказувала, аби вас любив...

— Їжте булку.

— Співай дитині, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосі вилвала ся її душа і потихоньки спадала межи діти і цілувала їх по головах. Слова тихі, невизначні, говорили, що кленові листочки розвіяли ся по пустім полю і ніхто їх позбирати не годен і ніколи вони не зазеленіють. Пісня намагала ся вийти з хати і полетіти в пуге поле за листочками...

Похорон.

Спереду обдертий хлопчик з біленьким ковніром під шиєю. У руках держить чорний хрест і все глядить на него. За ним такі самі чотири хлопчики несуть трунву. На її вічку білий, тоненький хресток, а ціла вона синя. В головах трунви прибитий віночок із жовто брудних цвѣтів. З отсих самих, що ростуть по при камінях на подвірях каменичних. Такий віночок, як колачик бідного мужика, що дав в церкві за прости біг.

За трунвою плете ся кілька жінок. По них не знати, котра молода, а котра стара. В руках тримають малі, погаслі сьвічки. Під пахами несуть на пів зівялі вазоньки. То ті марні цвѣти, що ніколи сонця за досить не мають і все з одного боку брудно зелені, а з другого ясно жовті.

Під ногами мокре каміне і мрака нецоружна висить у воздуху.

Одна жінка плаче, а друга їй каже:

— Як був здоровий то грав ся цілий день коло моєї будки. Цорпав ся заєдно у тім рівци, що дощ викопав довкола будки і витягав всякі каміньчики. Курятко без квочки, ну, кажу вам, як курятко. І не брешу вам але правду говорю, що кожного дня я вибирала черствійші булки і кликала єго до будки. Він сїдав коло мене і їв. Як він красно їв!? Ручки такі маленькі, а він ними щипав мацінькі крішки та в ротик, у ротик. Най Бог запише минї лишень ті булки, що я єму надавала...

Жінка плаче дальше.

— Осїнь, осїнь єго доконала, сирій люфт і студїнь. Бо ви цілий день не бували в хатї, а єго різало без вас тай зарізало. А я приходила до него і сьвіжєнькі булки приносила, але він вже не їв. Водицї єму треба було раз по раз. Лежав як рибка і все ротик роззявляв. Потім посинїв геть, а пашїло від него вогнем! Якби хто під ним вогонь розіклав, а єго кісточки як полїнца накидав, аби горїли...

Йдуть всі помучені, зівялі, сїру мраку хрестом прорїзують.

— Але він умер відай від тої канапи, що на нїй лежав. Відки ви таку канапу дістали? Бігме, така як грїб з подертих міхів. На такїй канапі може здоровий умерти. Яби бояла ся тої канапи, якбим сама з нею лишила ся. Втеклабим або порубалабим, нї, я би її в хатї не тримала!

— То канапа єго тата, він на нїй родив ся, то спадок. Як вибрав ся з першого поверха то нам її лишив.

— А деж він тепер?

— Не знаю...

Маленький похорон завертає в другу вулицю. Чорний хрест обвив ся сивими цяпочками мраки, хлопчики померали і баби ледво лізуть.

Йдуть серединою улиці як подерті тіни, чужі і не знакомі з ніким.

А цвинтарь буде, лиш вго крізь сіру мраку не видко.

С О Н.

Присвячено Богданови Лепкому.

Спав твердо.

Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвали ся з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інеєм. Так якби маленькі дзвоночки падали.

Вітер вив як гнаний пес.

Небо чисте, задубіле, а місяць такий на нім ясний, як на різдво.

Третильник спав твердо. Головою спер ся на свою купу кукурудзів, а ногами на дві панські. Чорне волосся посивіло від інею, руда сардачина побіліла, моцні руки не чули зимна, а лице спалене вітром поцегліло.

Балакав крізь сон і за кожним словом випускав з уст сніп білої пари. Голос його йшов з вітром до ліса і бив ся довго від одного дерева до другого.

— Не рунтай тото, бо воно зароблене, ти від мене береш, доброго богача найшов...

Здоймив кулак, але він безсильно зсунув ся на сухе бадилля.

— Я можу працювати, бо маю моцні руки як кінцке копито... Талапну раз тай дух віскочив!...

— Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя ци чужа, то ти з неї живеш, своя родит і чужа родит... Певне що правда, ой допевне! Грунт то спосіб до всего, як твій в. Він тебе загрів і накрис і погодує і честь тобі поведе...

Закашляв як у великі труби заграв.

— Як немаєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о, нема...
Поставив кулак під голови.

— Я довго бідив по чужім поли. Але Бог минї вігодив, дай Боже так кождому. Взев тай дав. На, тобі, каже, грінку землі, але не пусти, тримай... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдала си...

Капелюх впав з голови і з вітром покотив ся.

— Тапаску, мой, а скинь капелюх, таже ти перший раз вішов цеї весни у поле — так годит си... Як Бог даст то буде пшеница. Колачі спечемо і дамо таким, що не мають з чого спечи... Дамо, дамо, як нам Бог дає, тай ми дамо, дамо...

Ляг хрестом.

— Межу кортит також зродити колос, бо межа таки земля, вона ще ліпше... Я тобі по смерти лишу... Аді як скатерть рівна, лиш чорна. Я тобі накрию у поли цев скатертев стів, а ти меш їсти і Бога молити, шое такого тата мав...

— Весна красна, аді, ори собі, не роби сказів, а воли напій тай повертай си перед сонцем, бо за худобу білший грїх як...

Збудив ся, ще почув своє послїдне слово з просонку. Глянув на небо, потім обернув ся за куражкою, посмотрив долонею по голих грудях, перехрестив ся.

— Така лють зараз з осени? Ще сніг отут присипле... На дворі зима, а мині така файна весна приснила си... Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілька спати!...

Басараби.

Тома Басараб хотів повісити ся у кошиці в саме полудне. Але Томиха наробила войку, всі сусіди покидали ціпи з рук, всі сусідки повилітали з хорім і прибігли на Томине обіств. Відважний Антін той, що тягнув зуби по шустці, заліз у кошицю і Бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвірє заповнило ся людьми і дїтьми. Вони стояли і дивили ся з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах та поможіть мині вго занести до хати. Оце раз дурний нарід — гадаєш, що ті вкусить?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по своєму.

— Басараби знов зачинають вішати ся, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затяг ся; Господи, яка тогди буря зірвала ся! Мині з хати цілий причілок урвало.

— Басараби мають вже до себе, що тратять ся один за другим.

— Я памятаю як повісив ся Николай Басараб, потім за ним стратив ся Іван Басараб, а ще не минуло було рік, а вже одного дось-вітка на маленькій вишенці зачепив ся Василь. Обтряс із неї увесь цвіт, мав повне волосе того білого цвіту. То вже три, а я ще рахую ся молодий чоловік — мині може 6, а може ще нема трийцять і пять років.

— Ти памятаєш це, а я тямлю як на бантині повис їх прадід. Богатирь був теменний, гроші сушив на верені і пішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував і каньчук все мав коло себе. То вповідали люде, що він гонив людей на панщину і тим каньчуком мясо рвав на людях. А одного ранку розійшла ся чутка, що старий атаман висить на бантині. Я ще малий був, але так як сьогодні виджу цару народа на его подвірю. Як его відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопи нічо, лишень казали: о, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висадив на бантину! Потім у день, чи в два дні така звіяла ся буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показують люде ще на старій могилі гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви-ж гадаєте, що піп та має право такого ховати на цвинтарі? Аби давав цілий маєток, то не можна. Вітки такого проклятого пхати межі люде!?

— Но, но, тепер Басараби попускають голови в долину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цес не потягнув за собою більше, бо то їх всіх пазить. Диви ся, один стратив ся, диви ся, я то десять їх наставило ся. Вони всі счеплені до купи. Біда їх всіх на одним мотузку провадить...

— То до семого коліна буде їх так дущити, а як семе коліно мине тай нема моци вже. Десь котрийсь добре заслужив ся перед Богом. То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог немає гіршої кари на землі...

— То видко по них, що їх Бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі і розум їм дає — а нараз все забирає тай висаджує на бантину.

— Таже лишень треба подивити ся на їх очи. То не очи, то така чорна рана в чолі, що живе і гние. У одного таке око як пропасть, погляне тай нічо не видить, бо то око не до видіння. А в другого воно одно лишень живе а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все. А сей Тома, ніби він дивив ся коли на чоловіка як варт? Око ніби на тебе справлене, а само дивить ся десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивить ся око на тот давний гріх, що за него їм кара йде. Він там у них у середині покладений, аби всі дивили ся на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Сесі Басараби то на покаяніє людське родять ся і богатіють і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілії і мусять его доносити, хоть би мали всі піти марне!

— Гріх, люде, гріх не минає, він має бути відкуплений! Він перейде на дитину, він зійде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву і він чоловікови душу вольме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестили ся, діти посідали поміж ними, а хлопи ще довго балакали за гріхи і поплели ся вкінці до корчми.

II.

Всі Басараби зійшли ся до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди і питя і обсадила великий стіл кривними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плачь вже, бо доста вже з тебе, бери та сїдай та тїшмо ся, щосьмо всі в купці. Сїдай, роде мій, най з тобов все щасте сїдав. Коби був Семен, тоби він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи памятасте, як вам фляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, щосьте не хотіли з ним пити!

— То не було, бабо, жарту з дідом, або гинь або пий!

— Я до тебе, Томо, напю ся, бось мині наймилїйший! Най ся вплю! Бабі не багато треба, аби заспівала дівочкої...

— Ей, Томо, Томо, кобим у твоїх роках учинила ся! Гай, пий, не пускай очий під стіл. Коби ти очи не пускав у долину, але в гору, то лекше би твоїй душі було. Пий до вуйка Николая...

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очи мала великі, сиві і розумні. Дивила ся ними так, якби на цілім світі не було такого кутика, аби вона его не знала і закотивши довгі, білі рукави, не зробила би в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всего до порядку.

— Бабо, у вас добре і їсти і пити, бо хоть ви мовчите, але очи ваші просять.

— У мене таки так, я очи маю, аби сміяли ся, аби жартували. Я не маю їх, тай мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелювати ся журую? Як прийде жура, а я виплачу ся, зарумаю ся, тай обітру ся.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкрасшу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей, Басараби, Басараби! У вас нема дїтий, у вас нема нивки ані худобинки! У вас є лишень хмара і полуда і довгий, чорний чупер, що вам сонце закрив. А Бог вас карає, бо ви маєте на его сонце дивити ся, ви маєте дїтьми тїшити ся і зеленим колосом по веселім лиці гладити ся. Томо та бо бери, не гнївай ся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска виряжали, баба на твоїм весїлю кісточками до купи дзоркала. Баба вам не воріг. За то, що душу хотїв-есь загубити, за то я гнїваю ся на тебе. Але в перед з'їжте, щом вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний, тішу ся тобою як незнати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом пеш та файні слова говориш!

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім, глибокім ставі. Всі очі піднесли ся і справили ся на бабу.

— Ай, Басараби, аді, аді, кілька очий, сам, саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всі такі контетні вашими словами, як коли вино солодке пили. Ми би вас, бабо, брали по черзі до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А ваші-ж жінки де, а вони не цвितуть!? А вони вам сорочок не вішивають, а вони дітем вашим голов не миють? Ви не видите нічо, не видите, босьте сліпі. Бог вас покарав сліпотою...

— Бабо, ануж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидіти за столом, як трунок нічо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи, та буду его питати, що таке тяжке пригнітило его душу...

III.

Тома, чоловічок маленький, сухий, з довгим, чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очі темно карі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах і дороги по них найти собі не годні. Лице смагляве, застрашене, як би діточе. Він висунув ся з поза стола і сїв коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світі жити, чому ти хочеш покидати свої діти, свою жінку таї рід? Не встидай ся, але викажи свою їдь, що тебе їсть та може ми що тобі порадимо або поможемо?

Всі звернули ся до Томи.

— Кажи, кажи не затаюй нічо та тобі лекше буде.

— То нема що таїти — відрік Тома, я таїв доки міг, а тепер всі знаєте.

— Та нічо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або діти не вдали ся, або ми тобі догорили. Тай обачіне май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілії стратить ся, то зараз другого за собою тягне. А може межі нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду та вже надумав і собі стратити ся? — сказав сивий Лесь.

Басараби як винуваті поспускали очи в долину.

— Годоско, та будьже тихо, не плачь, не плачь...

— Я не знаю вітки і яє, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти свбї, а гадки свбї, та продираєш очи, аби нагнати їх, а вони як пси скавулять коло голови. З добра, люде, ніхто не закладає собі волівід на шию!

— А як тобі подіє ся така завороть у голові та чому ти жінці не скажеш, чому до церькви не підеш?

— То пусте, бабо, як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене привязати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так звяжуть, що на світі таких ланців нема, аби так глибоко за-

ходили в середину. Тай чую як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзїнь, дзїнь... Як зачнуть дзїнькати, то голова пукає на четверо, и уха десь так утворюють ся, як рот і так люблять слухати той бренькіт. Я в ночи оберну ся та затулю одно ухо а друге зато розтвирас ся, — і мині кости в голові тре. А я накрию ся подушкою, а воно по подушці тими ланцями лупить. Тай ніби каже, ніби лопатою легенькою в саму голову слово суне: а йдиж, а йдиж, зо мнов так тобі буде добре, добре. А я йму ся за постіль та так тримаю ся, що мясо в руках тріщить, як би живе розтягав...

Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому єго жінка.

— Ти не страхай ся, жінко, бо тепер вони від мене відвернули ся геть, мині тепер так легко, якбим на сьвіт народив ся. Але я вам хочу уповідати, яка то мука є у того, що тратить ся. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за єго живота з него нечисте душу викидує, отаки отак, що викопує. Рве тіло, кости розважує, аби собі до душі такі дучки поробити, аби її відти вибрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, що за такі страждуваня дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, тай воно не питає ні дня, ні ночи, ні сонця, ні хмар. Отак встанете рано, помолите ся Богу тай йдете собі на подвірє. Станете на порозі тай закаменїете. Сонечко сьвітить, люде вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дьогнуло,

з боку, дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очі, в чоло. Тай вже знаєте, що десь із за гір, із за чистого неба, ще з позаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, вітки ви знаєте, що вона прийде але зо три дні ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Тай пускаєте увесь розум за нею, він біжить від вас отак як пастух вівці лишить, отак дб-знаку ви лишаєте ся такі самі, а страх такий великий, що боїте ся одно слово сказати. Заціпите вам зуби тай чекаєте.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так — сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи що тебе напало?!

— Я лишень так...

Басараби поглянули недовірливо на Николая і замовкли.

— Люде, ви не страхайте ся, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цукає ся до хрестянина. Бо то десь ваш ще пра-прадід воював з Турками та вбив семеро маленьких дітей, наткнув на спис так як курят тай єго Бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дітьми тринадцять років. Ніби не ходив, бо то погнило, але все носив той спис і все єму виглядало, що він тоті діти носить. Тай відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, та мої мама мині повістували за се тай не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то mezi вами десь-не-десь прокидає ся. Не кождий Басараб носить той гріх, лиш Бог одному котромусь кладе єго в сумліне. Та тому ви не напуджуйте ся, а що Тома каже, то ви собі затямте, як то гріх ірасує, доки не відкупле-

ний. Бо тіло все перебуде, по нїм нічо не пізнати, але сумління точить. Та то видко на дереві на такім великім, що хмар досягає. Розколеш его, а там сама червоточина, червяка не видко, ніколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумління точить з рода в рід.

— Сумління точить, а то кара над усіма карами.

— Та розкажуй, Томо, як воно тебе точить? Не допоможе нічо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я не повинний, а воно карає. Та як така хмара злопотить по небі, тай тогди приходить сам час, аби тратити ся. Йдете коло води, а вона вас тягне, так цілює, як обіймає, як по чолі гладить, а чоло таке як грань, як грань. Таки-бисьте у ту воду, як у небо скочили. Але десь відкись винирає в голові слово: тікай, тікай, тікай! І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакує ся, бо дуріє. Аж тепер дуріє. Глипнете на вербу, тай вас знов зіпре. Руки такі чинять ся веселі, аж скачуть тай без вас, без вашої причини, самі таки. Хапають ся за галузя, пробують, моцують, а ви от-як на боці стоїте, от-як не робите ви, лишень руки. Тай знов надбіжить слово: тікай, тікай! Руки обсипають ся огнем, падуть як усушені тай знов тікаєте. Як кого, на очи побачите, або жінку, або дитину, а воно также кричить: тікай. Але і говорить до них і сьміє ся, а все то так, якби не я говорив і тручає там, де нема людей. Приходить до такого, що вам нагадує ся така грушка, що ще як ви дитиною були, та виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина, все

вам нагадає ся. То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати куда йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, тай знов приходить. Серце застигає, очи так плачуть, так плачуть, що викапують. Але анї сліз не видко, анї плачу не чути. Тай провадить вас знов, тай мордує наново. Я нераз випивав цілу квартиру горівки і пролігав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нічо не помагало...

— А вчера то мене вже так придушило, щом стратив геть розум і очи і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, тай показало бантину у кошницї. Кожду крішку на нїй показало, кождий сучок. Тай таким не спирав ся, бо не було куда, лишень відмотав воловід від ясел, тай заліз у кошницю. То так спокійно минї було, так легко! Я замував той мотуз і пробував, ци добре держить і все знав як треба зашнурок зробити, як за високо підтягнути. Я сьогодні дивую ся сам, як я так спокійно і весело тратив ся. Але тепер минї, Богу дякувати, відійшло і такий я рад, рад...

Басараби якби піснули у дубовім сні.

— Гріхи, люде, гріхи, треба Бога просити.

— Доктори кажуть, що то така нерва є, що вона так хорує, якби й чоловік. Вона десь є в чоловіці та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що доктори знають!...

IV.

— Мой, а вийдїть за Николаєм, де він пішов? — сказала Семениха.

Басараби здригнули ся, жаден не рушив ся з місця. Покаменіли.

— Та вийдіть за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривали ся і гурмою вийшли на двір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робить крику...

ОЗИМИНА.

Присвячую Вячеславу Будзиновському.

По селі сотає ся, пливе тоненькими струями, розпадає ся на мацінькі крапельки один голос, осінній, сільський звук. Обіймає він село і поле і небо і сонце. Протяжна, тужлива пісня вилискує ся по з'ораних нивах, шелестить зівялими межами, ховає ся по чорних плотах і падає разом з листем на землю. Ціле село співає, білі хати сьміють ся несьміливо, вікна ссуть сонце.

На однім городі зеленіє ся латка озимого жита, а коло него на кожусі лежить білий як молоко мужик. Старий дуже з померьклими очима. Коло кожуха его паличка лежить також дуже давна, бо кавулька геть долонею витерта. Сонце гріє ему просто в лице, якби лишень его мало на землі.

Старий так заслухав ся в осінню пісню, що сам пищить, як дитина. Він говорить, а оріх раз по раз кидає на него широке своє листє. Білі мотилі грають ся над ним, кортять їх сісти на біле дідове волосє. Але він піє, говорить, а сусідські когуги те чують і за ним потягають.

Сварить ся зі своєю смертею.

— Мині тебе не треба — пищить він до сонця — не зашкірюй си до мене, бо задурно. Мині треба дучі та штири дощці. Шкода твого труду, ти знайди собі молодого якого, а мині пішли її, бо забула, сука, за діда...

— Добрий косарь, нема що казати! Колос дійшов, похилив си, землю цулує, вже почорнів, а косарь чекає! Та чого? Гадаєш, що піду ще данцувати?! Я своє вже відбув, я контетний, мині нічо не бракне. Озми собі пушку того духу тай пусти з за стола — я контетний.

— А може де є війна та вона там запобігає, бо там молоде гине таке, що лишень цулуй. А тут що знайде коло мене — пусту коробку! Ти не пхай си межи молодих, але бери то, що до твого писка. Молодий найгаздує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоть він у війні, а ти его не руш! Збирай у яму того, що до ями...

— Аді, руки — підймає руку близько до очей — ну, з чим тут бути? Таке старе шкурате, що постола тогідного не полатаєш! Що ти цев руков годен удіяти? Чикай, не делькоти, як говорю. А м'ясо де? Ніби я з'зів? Я его не кусав, а як мясо смакувало, то най посмакує і кістки. Доїдай, було не зачинати...

— А як я руки маю, то я собі йду у свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками до-рожит си по полю. Я барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем до сонця оберну, я зеренце посію — я все з руками зроблю! А без рук я дурень, коли мавш знати! То не штука зробити з чоловіка нічо тай піти собі на зломану голову! Ні, васпані, бер на

плечі тай покладь на місци там, де минї ле-
жінє а.

На озиминї з'являють ся кури і пасуть.

— А-ушь, бо пію на капусту! Ти не
диви си, що я старий, але я ще такого звіря
заможу, ще заможу. Не маєш що їсти на под-
вірю?

Встає, спирає ся на палицю і йде на
озимнну.

— Файне, зелене, а вона того псує... Зе-
мля все молода, вона як дівка, сьвіто є — то вбе-
ре си, будний день — то вона по будньому вбрана,
а все дівочить — відколи сьвіта та сонця.

Сідає серед зеленої озимини, підпирає ся
палицею і мовчить. Він мовчить, а село сумно
довкола него співає, а верби кидають у него
зісхлим листем...

Злодій.

Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопцi. Сорочки на них подерті, лиця покровавлені.

— Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив...

Сопіли оба, були помучені і ловили в груди воздух. Коло постелі сперла ся молода жінка застрашена і заспана

— Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом, та скажи, аби зараз прийшли, бо я злодія маю в руках.

Жінка вийшла, а вони лишили ся.

— Цес якби лучив на слабого, тай взяв би житє коло власної хати.

Приступив до лави, взяв квартиру з водою і пив так лакомо, що чути було булькотанє води в гортанці. Потім рукавом обтирав лице і глядючи на него казав:

— Не треба йти до цирулика, цес пустив крови доста.

А ще сих слів не сказав, як злодій вдарив его кулаком межи очи.

— Ти беш, тай я буду, ану хто ліпше?

Буковим, грубим поліном заматнув ся і злодій упав на землю. З ніг сикнула кров.

— Тікай тепер як можеш, я тобі нічо не скажу.

Мовчали довго. Тусклий каганець не міг продерти ся через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо.

— Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся вітече.

— Дай мині води, газдо.

— Дам тобі води, кріпи си, бо не знавш, що тебе чикав!

Довга мовчанка.

— Ти, вижу, моцний, газдо.

— Я моцний, небоже, я коня на плечі беру, ти недобре трафив до мене.

— А натуру маєш мнєку?

— Я мнєкий, але злодія живого з рук не пускаю!

— То я маю вже тут загинати?

— Або я знаю, ци ти твердий, ци мнєкий? Як-ис твердий, то можеш вітримати...

І знов тишина запанувала в низькій хаті.

— Затамуй собі кров.

— Нащо, аби гірше боліло як меш бити, кров то є сама біль.

— Як я вже буду бити, то мусит боліти, хибабіс дух спустив.

— А Бога не меш бояти си?

— А ти Бога бояв си, як-ис ліз у коморі? Та там увес мій добиток, та якби ти був тото забрав, та ти би мене на віки вічні скалічив! А чомуж ти не лізеш до богача, але до бідного?

— Пропало, нема що говорити! Бий, та дай мині спокій!

— Певне, що буду бити.

На долівці зробила ся калужа крови.

— А ти як маєш сумління, газдо, та не забивай мене по трошки, але озми то поліно, та бахни ще так по голові, як по ногах, та збудеш си клопоту, а мині лекше буде.

— Тиби хотів відразу! Чикай, жди, годи, най люде прийдут.

— То ти хочеш добрим сусідам бай зробити?

— Вже йдут.

— Слава Йсу.

— На віки слава.

— У вас, Ѓьоргію, шос зновило си?

— Та зновило си, прийшов гість тай траба єго приймити.

— Нема балаканя, шо траба. Максим і Михайло заступили цілу хату, головами досягали стелі, а волосє їх досягало їм поперека.

— Сідайте та вібачьйте, шом зупсував вас ночи.

— Та то оце він на землі?

— Він.

— Хлоп як звірь, малисте труду доста, заки вліз си до хати?

— Дужий, ей, тото дужий, але на душого трафив! Та заки шо куда буде, та сядьте за стів тай гостя просіт.

Ѓьоргій вийшов і за хвилю приніс бутлю горівки, солонину і хліб.

— Та чому не берете і єго за стів?

— Кажє, шо не може встати.

— То я поможу.

І газда взяв злодія попід пахи і посадив за стіл.

— То ви вже в хаті мали з ним суперечку, Ѓьоргію?

— Та хотїв мене заголомшити. Як ні угрів кулаком межи очи, то кажу вам, що тут, тут було падати. Алем намацав полїнце коло себе, та-єм го морснув по нїжках, а він сїв маком.

— Ви єму не дивуйте си, бо кождий хоче боронити си.

— Та я нічо не кажу.

Злодїй сидїв за столом блїдий, апатичний, коло него Максим, а дальше Михайло. Коло печі стояла жінка в кожусї.

— Ѓьоргію, що ти хочеш з ним робити? Люде, спамнятайте єго, він хоче чоловіка вбити!

— Жінко, я вижу, що ти боїш си, та ти собі піди до мами, переночуй собі, а завтра прийдеш.

— Я не вступлю си з хати!

— То меш з нами горївку пити, але не вівкай, бо спарю. Ліз на піч тай спи, або диви си, або як хочь.

Вона анї рухнула ся від печі.

— Баба бабов, Ѓьоргію, вона боїт си як жид бїйки, не дивуйте си.

— Е, що ми будем на ню дивити си: дай Боже здорова, чоловіче, я до тебе наплю си! Не знаю, хто за кого будем грїх мати, ци ти за мене, ци я за тебе? Але грїх мусит бути, таке зайшло, що без грїху не обїдеш си. Гай, пий.

— Не хочу.

— Мусиш пити, як я просю! Горївка тебе трохи одерзне, бос гет уплюшїв.

— Я не хочу з вами напивати си.

Всі три газди обернули ся до злодія. Завзяті, чорні очі віщували ему згубу.

— То давай, най пю, але петь порцій нараз.

— Пий, а як нам збракне, то ще пішлемо.

Наливав одну по одній і випив шість. Потім пили Михайло і Максим. Закусували і знов пили.

Михайло :

— Скажиж нам, чоловіче, вітки ти забрив у наше село, чи ти близький, чи далекий ?

— Я із сьвіта.

— А як ти, чи нашої мужицкої ложи, чи мешчанскої, чи панскої? Бо инакше до тебе застосуємо си. Мужика то так бе си: зо три рази люшнев дулуманом по голові, скілька раз по лиці, аби впав. Бо мужик твердий, до него траба твердо брати си, а як він під ногами, то легка робота. А пана ріхтує си знов на иншу моду, люшні не показуй, бо вмре відразу, але пужівном настраш. А як він делькотит на цілім тілі, то дай у морду два рази, але також не дуже: пан вже під ногами! Походи трохи по нїм мінуто, дві, тай готовий, ребра потерті на форост, бо то біленька кістка, як папірь. А жида береш на пірший вогонь за пейси, він скаче, плює, корчит си, як пружина. Але ти на то не дивиш си, лишень закладаєш великий палец межи два малі тай дюгом его попід ребра, все дюгом. Це лехка бійка, але болюча дуже...

Газди тяжко, тупо засьміяли ся, а Михайло встромив голову поза Максима і чикав, що ему злодій скаже.

— Ну, до якої віри пристаєш ?

— То, газдо, таке, що як ви пете горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пустите.

— Правду кажеш, бігме, правду, за це тї люблю!

— А заки вбете, та дайте ще горівки, най наплю си, абим не знав коли і як.

— Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чо ти на мене лучив, бодай тебе Бог скарав! Мой, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вірве!

Злодій випив ще пять келишків.

— Бийте кільки хочете, я вже злагожений.

— Чикай, брьи, добре, шо ти вже контетний, але ми ще неконтетні, ти по петь, а ми по одні. Як тебе згонимо, пічнем говорити.

Михайло дивив ся дуже весело, Максим якусь думку мав, але бояв ся її виявити, а Ѓьоргій був неспокійний.

— Вижу, люде, шо буде біда, уступивбим си гет, а шос ні до него тягне, ланцухами тягне... Гай, гай, пиймо. закусоймо ..

— Газдо, дайте, най вас поцулюю в руку — сказав злодій до Максима.

— Ов, чоловіче, ти дуже боїш си, ов, це нефайно!

— Бігме, вас не бою си, бігме і сто раз забожу си, шо не бою си!

— А шож?

— Минї легко стало на души тепер та я хочу цего газду в руку поцувувати; він сивий чоловік, мігби бути моїм татом...

— Чоловіче, лиши мене, бо я мнєкий на сумліне, я не хочу, будь собі, без мене...

— Але дайте руку, бо грїх меґе мати, я хочу вас поцувувати як рідного тата.

— Я цалком мнєкий, чоловіче, не цулуй мене.

Михайло і Ѓьоргій аж роти пороззявляли і горівку перестали пити. Найжили чупер і своїм вухам не вірили.

— Тумана пускає, чьо він хоче? Ти, не-боже, такого способу трібуєш, е, ми й на це вчені!

Максим витріщив очи як баран і не розумів, що дїє ся.

— Зміркував, що я мнєкий, зараз угадав...

Говорив, аби оправдати ся перед Михайлом і Ѓьоргієм.

— Дайте, дайте, їаздо, руку, але із щирого серця, бо як вас поцую, то мині буде легко: я вижу, що вже мині не ходити по сьвітї та хотїв-бим віпроцити си з вами.

— Ти не цулуй, бо я гет змнєкну, я тобі і так простю.

— Але я вас просю дуже. бо я дуже тяжко буду умерати, бо я ще нікого в руку не цулував, аби ніби так із серцем. Я не паний, бігме, ні, але я так хочу...

— Тихо. мой, не жвинди, не підходи подалекн, бо як угатю тай не дригнеш!

— Коли ви гадаєте, що я дурю, а я, бігме, правду кажу. Я, видите, як напив си горівки тай мині отак утворило си в голові, шо я маю згинуту і цего їазду в руку поцуювати, аби мині Бог грїха зменшив. Та дайте руку, їаздо, кажіт, най даст.

— Шо цес чоловік від мене хоче, коли я не порадю, бо я жилісливий такий, шо я не годен тому стерпіти...

Максим не знав, де подіти ся, що з собою робити в такому клопоті. Він встидав ся як дівчина.

— Мнєкого все таке, все він у людей на посьміховиску, така натура паскудна! Та ви знаєте, що як я трохи горівки наплю си тай плачу, таже знаєте. Було мене такі суда не кликати, бо я знаєте такий як предиво...

Злодій хотів взяти Максимову руку, аби поцілувати.

— Цес злодій хоче штуків нас зайти. Ідіт, Максиме, геть від него, уступіт си.

— Давайте горівки, Ѓьоргію, пиймо з-поти, абим раз дістали їдь — сказав Михайло.

— Не йдіт, Максиме, не йдіт вучьку, від мене, бо я зараз умру. Я не бою си, бігме, не бою си, але такий мене неспокій тре...

Він почав дрожати на цілім тілі, губи трясли ся як живі. Михайло і Ѓьоргій пили горівку і не дивили ся на него.

— Та чого ти си боїш, нема чого, я тобі дам руку поцулувати, вже дам, най нї і вібют, вже дам, на, цулуй, як ти собі жедаеш...

Злодій прилип до руки, а Максим кліпав очима так, якби хтось его раз по разови бив по лиці.

— Мнєкому ніколи не варт бути, бо мнєкий чоловік нездалий до нічого...

Михайло розставив всі пальці в руках і показував Ѓьоргієви.

— Мой, мой, такі дужі, такі лакомі на бійку, шо раз лакомі, де ймут, там з мнєсом, рвут!

А Ѓьоргій нічого не говорив, лиш заедно плював у долоні і наливав горівки.

— Доста вже, небоже, доста, пусти, най я собі йду, бо тут нема Бога, я на таке не можу дивити ся. Вітегни руки з пазухи, не об-лапуй, ні, пусти, бо міні такий встид, що не знаю, де подіти ся!

— Я ще хочу образ цулувати, я ще хочу поріг, я хочу всіх, всіх, де хто в на сьвітї — кричав злодій.

Жінка зіскочила з печі і втекла, Михайло вийшов із за стола темний і п'яний як ніч, Ѓьоргій стояв і нагадував собі, що він мав щось робити.

— Максиме, ви міні з хати шуруйте, аби я вас тут не видів, бо вбю як горобца; гай, забирайте ся.

— Я піду, Ѓьоргію, я вам не кажу нічо, але ви не гнівайте ся, бо ви знаєте, що я мнєк-кий чоловік. Міні так здає ся, що грїх будете мати, я собі йду...

— Ідїт, ідїт, бо ви не хлоц, але зальо-пана баба!

— Та я то кажу, що я не до цього, я...

Максим підніс ся і вийшов з поза стола.

— Будьте здорові тай не бануйте, бо я, як якис казав, не до цього...

Злодій один лишив ся за столом, блїдий трохи, але веселий.

— А ти відеш із за стола, ци треба тї відти віносити?

— Я не віду, я вижу, що не віду, бо я маю тут під образами сидіти.

— Ой, відеш, бігме, відеш, ми будемо просити!

І кинули ся на него як голодні вовки.

Такий панок.

Він такий маленький панок у таким маленьким місті, що там є багато жидів і один панський склепок. Те місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як сьмітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малює ся селами і веселе. На ринку стоїть комедиянська буда; якісь страшні музики вигравають у ній. страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в брязкучі тарелі. А перед будою стоять сільські люде у всіляких строях і дивлять ся. Ціла товпа справляє свої очи на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить всіх до середини махаючи руками. Сьміх, гамір, сльози зо сьміху. До блазника виходить деревляна дівчина і обіймають ся з ним. А сьміху на ринку стілько, що жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях з крісел зіскакують. Увесь сьміх із сіл прийшов на ринок. Старі мужики тягнуть синів і молодиць за плечі, аби йти за орудками. а їм ані в гадці покидати комедию. Аж над вечір маса розлізає ся і ли-

шає пустий, гидкий ринок, аби мали де ба-
вити ся жиденята.

У таким місті живе маленький панок. Він на пенсії, дітий не має і жінки не має. Сам сивий вже, в сивім капелюсі і сивім одію. Цілий день сидить у панськїм склепочку і мовчить. Що пани другі пробують з ним говорити, то він на той час тягне зі шклянки пиво і забуває потім відповідати. Найстарший гість, пан староста, також не може до него приступити. Панок мовчить цілий день у склепнику і чекає на мужиків. То як часом мужичку хтось справить до панського склепу за таким вином, що від серця від'їдав, або за таким моцним, чорним цукром, що від него попускає в грудях, то вона стає перед склепом і не важить ся зайти. Тоді наш панок вибігає зі склепнику і каже:

— Чому не йдете, але боїте ся, ходіть і кажіть, що потребуєте, то я вам поможу.

— Коли, прошу пана, якос не смію йти межи пани.

— Ти, газдине, дурна, ти за свої гроші маєш право.

Мужичка входить, а панок забігає коло неї, якби вона до него в гості прийшла. Вона хоче цілувати всіх панів по руках і не має сьміливости.

— Не цілуй, не лижи панам руки, бо ти-газдиня, ти ліпша газдиня як пані, бо ти маєш свій ґрунт.

Мужичка глядить на панка, дивує ся і стоїть.

— Кажи, що тобі треба, але сьміливо, час вже, аби руські газдині знали свою гідність. Ти панів не цілуй, бо вони з тебе живуть, вони твої слуги.

Пани регочуть ся, мужичка вже на правду боїть ся, а панок дивить ся на панів і злий, дуже злий. Потім залагоджує мужичці її орудку і виводить її зі склепу. Перед склепом наказує її, аби панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму і шанувала себе, бо пани злодії, розбійники. Мужичка сьміє ся, дякує ему за вигоду і йде. А панок вертає ся до склепику і глядить на панів з гори і підсвистує собі так весело, що єго лице молодіє, очи прояснюють ся.

— Ви бунтуєте хлопів, я вас кажу арештувати — каже і сьміє ся староста.

Панок тягне пиво і в той бік не глядить.

— І хтоби то був надіяв ся, що то за анархіст з цього пана Ситника ?

Панок ще мовчить.

— А так ішов разом з нами, бавив ся, в карти грав, а на старість таки показав московську душу, москаль москалем.

Пани регочуть ся, бавлять ся, а Ситникови аж очи кровію заходять.

— Коли я не хочу більше кров пити, так як ви і по полудни затикати подушками вікон, аби спати, я маю вмирати десь сими днями та я хочу хоч трохи перед Богом стати чистий.

— До лазні, пане Ситник, до лазні за двадцять центів, го, го !

— Буде вам лазня колись, тото буде лазня !

— Щож, як збунтуєте на рід, як косу возьмете і хлопи за вами, то могла би бути лазня, але ви не такі знов злі.

Панок метушить ся, бо до склепику увійшли два мужики і станули коло порога.

— А ви чого хочете, не стійте так як злодії, бо ви пани собі, газди.

— Ми, проши пана, віпили би по скленочці вина, бо кажут, що тут добре, що в трунку науривит, а жиди злодії...

— Ходіть зо мною до другої станції, там сядете, скажете собі дати так як люде... — каже пан Ситник.

— На що, пане, ми отут постовмо, ще нам сідати траба, нема часу..

— А видите, який ви темний нарід, а Німець також хлоп, але подивіть ся на него, як він тут прийде. Просто суне, сїдає і баста!

Панок показує, як Німець йде, як сїдає.

Пани регочуть ся, мужики поставали, ні в пять, ні в десять. Вони поспускали голови і не знають, що діяти.

— Ходіть, не будьте худобою, зараз ходіть, ви боїте ся осих панів? Та то ваші наймити, ви їх годуєте, вбираєте, а ви перед ними пляцком!

Мужики червоніють, пітніють зі встиду і йдуть за панком. Сїдають у другім покоїку коло стола і мовчать. Він дзвонить.

— Прошу літру вина нам дати...

— Прошу, пийте, не розглядайте ся так, якби між збуїв попали. Я чоловік ваш, я з вашої кости і крови.

— Дай вам Боже здорове, пане.

— Пани мене ймили меже себе, я їм служив, я за вас забув, я грав з ними в карти...

— Пани мають свою забавку, мужики знов свою, кождий має своє.

— То не так, то так тепер є, що як ти Русин, то маєш тримати з Русинном, а як не

тримаєш, то ти остатній лайдак, драб і розбійник, розумієте?!

— То правда, що най кождий свою віру тримає.

— А видите, а видите! Я був такий лайдак з замолоду! Я мав один образ у хаті, так я его десь купив тай повісив, руський образ одного митрополита. Але каже мині раз один пан: Я до тебе прийду на візиту. Прошу, прошу дуже — я кажу тай іду до дому, тай той образ із стіни тай під ліжко. До мене пани часто заходили, а я все той образ ховав, за кождим разом.

— То, пане, чоловік боїт си, аби щос не прошкробав, аби штерна не втели, бо то пани не любе мужиків, ніби Руснаків, шо то так називає си...

— То знаєте, я той образ скидав з стіни і назад клав зо двацїть років. А при кінці то мині стало его жаль. Отак дивлю ся на него, а він такий, якби злий на мене. Не злий, але отак, якби плакав на стинї. Мині здавало ся, що як мене нема дома, то він плаче голосно, на всю хату...

— А це може бути таке, аби образ плакав?

— Ви мене не розумієте, мині так здавало ся, що він плакав і я нераз закрадав ся під мої вікна тай наслухав того плачу. А одного разу я вийшов з казина вже по опівночи тай іду до дому. Прийшов під вікна, слухаю: плачь, слухаю ліпше: такий плаче... Стало мині страшно, не знаю, чи йти до хати, чи вертати ся? Стою, стою, дрожу, бою ся. Зібрав ся я на відвагу...

— То сама опівніч, пане, то найнебезпечнійша, лихе має тогди міць!

— Але ви не розумієте мене, то мене сумління так пило, так докучало, що мині аж голос причув ся. Вхожу я до хати, ледви на ногах стою, не чую нічого. Засьвітив свічку, бою ся на образ подивити ся. Легаю і конче хочу на образ подивити ся, а не маю відваги... Глипнув, а він заплаканий. Мене в горячку, мене в дрож пірвало, кланцаю зубами..

— А тож не страх, пане, самому з таким образом бути в саме о півночі!

— Слабував я тогди довго, гадав, що вже буде капут! Закликав я до себе руського священника, розповів єму, лагоджу ся на смерть... Але Бог мене помилував. По слабости я зараз виступив з уряду, подав ся на пенсію і сказав собі, що своїх людчій не буду встидати ся, що буду з ними жити і буду їх боронити. Я слабій вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то буду за вами ходити як грішник і благати вас, не відкидайте мене...

— Дзїнькуємо вам, пане, що з нами так красно забалакали-сте, коби таких панів було багато, дай вам Боже погідливу старість...

— Ні, то я вам маю дякувати, бо я ходив по вашій кривді, як по мягкій подушці, я не мав того опам'ятаня...

Панок розплакав ся, а мужики дивили ся на него і казали:

Пане, а дайтеж спокій, не турбуйте ся, ми на вас не гніваємо ся, а нам що до того, як пани живють, вони мають своє право, а ми своє.

— Ви мене не розумієте, як ви мене не розумієте, я хочу, аби ви були людьми...

— Та ми, пане, кілька можемо, то старасмо си, аби вас слухати, бо ви вчені можете нам дорогу показати.

— Так, так дорогу треба знати...

• • • • •
— Добрий який панок оце має бути.

— Відай трохи пиячок, але добрий чоловік.

— Є такі пани, що як нап'ють си тай плачуть як мужики...

— Е, в і межі ними такі мнські — балакали два мужики до дому йдучи.

ЗМІСТ.

	Стор.
1. Дорога	1—4
2. Скін	5—7
3. Давнина	8—14
4. Вістуни	15—18
5. Май	19—24
6. Палій	25—42
7. Кленові листки	43—53
8. Похорон	54—56
9. Сон	57—59
10. Басараби	60—71
11. Озимина	72—74
12. Злодій	75—83
13. Такий панок	84—90

О п о в і с т к а

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси в белетристичній серії отсі книжки :

Ціна в короновій вал.

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповідани	1'60	к.
2. Іван Франко. Поеми	1'60	”
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1'40	”
4. Гю де Мопасан. Дива пані і иньші оповідани	1'30	”
5. Іван Франко. Полуїка і иньші бориславські оповідани	1'40	”
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1'60	”
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2'20	”
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1'60	”
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці. .	1'60	”
10. Уїлліям Шекспір. Гамлет, принц данський	1'80	”
11. Генрик Понтонпідан. Із Хат. Оповідани . .	1'40	”
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідани. . . .	1'20	”
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1'60	”
14. Михайло Коцюбинський. В путях шайтана. Оповідани	1'60	”
15. Уїлліям Шекспір. Приборкана гоструха . .	1'40	”
16. Панас Мирний. Лихі люди	1'40	”
17. Короленко. Судний день	1'20	”
18. У. Шекспір. Макбет	1'60	”
19. К. Іуцков. Урієль Аюста	1'40	”
20. У. Шекспір. Коріолян	1'80	”
21. Михайло Яцків. В царстві сатани	1'60	”
22. Панас Мирний. Морозенко	0'90	”
23. Лесь Мартович. Ночитальник.	1'60	”
24. Михайло Коцюбинський. По людському .	2'00	”
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт	1'00	”
26. Василь Стефаник. Дорога	1'60	”

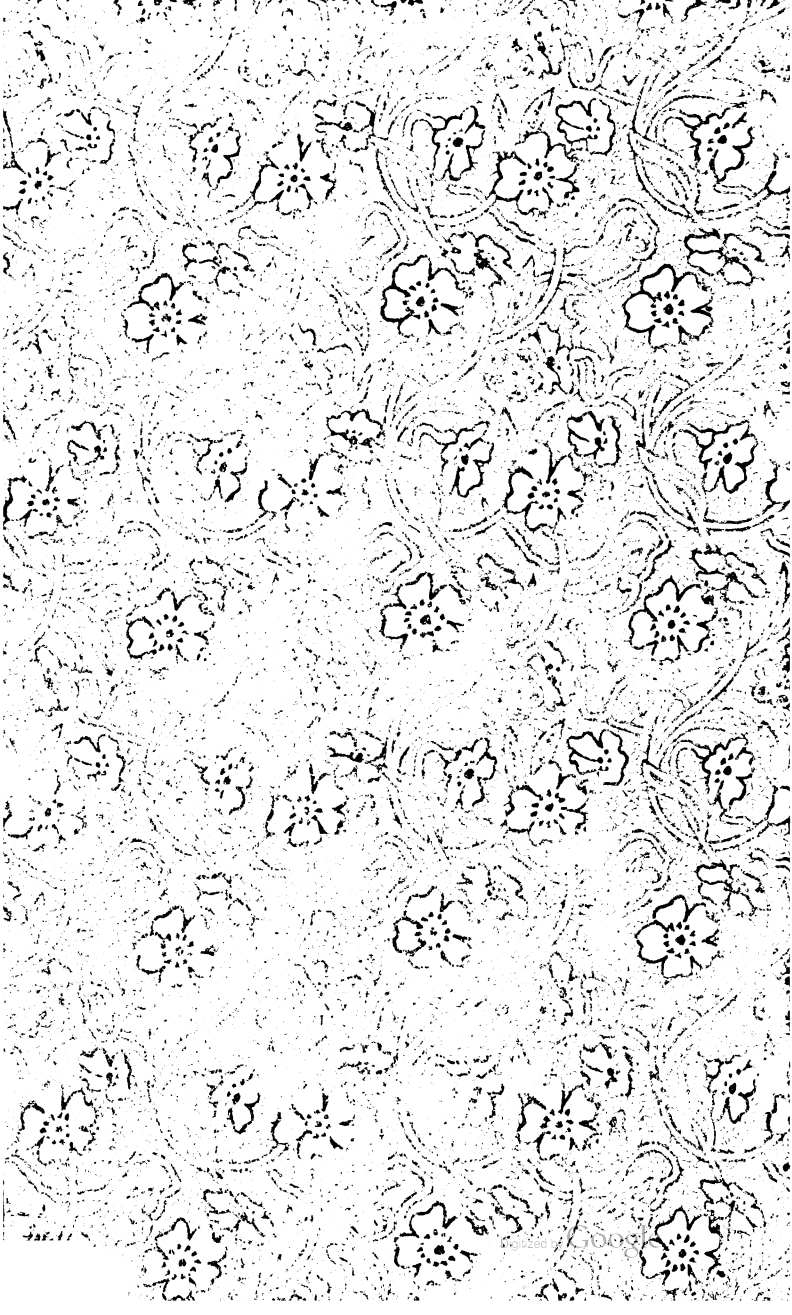
Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій, науковій серії, вийшли:

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки. Ціна книжки 60 сот.
 2. Фр. Енгельс: Людвік Фаєрбах. Переклад Будового. Ціна 50 сот.
 3. Фр. Енгельс: Початки родини приватної власності і держави. Ціна 1 кор. 50 сот.
- Брошур другої серії не опрavlяєть ся.

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

THE BORROWER WILL BE CHARGED AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE NOTICES DOES NOT EXEMPT THE BORROWER FROM OVERDUE FEES.

~~CANCELLED~~

BOOK DUE
FEB 24 1984

1090869

PG3946278 D6x

Deraha :

Widener Library

006949072

3 2044 080 738 115